

Romaellenesség és antiszemitizmus Magyarországon

Projektzáró tanulmány

Szerzők:

Kende Anna, ELTE PPK Szociálpszichológia tanszék
Nyúl Boglárka (meta-analízis), ELTE PPK Szociálpszichológia tanszék
Hadarics Márton (kérdőíves vizsgálat), ELTE PPK Szociálpszichológia tanszék
Wessenauer Veszna, Political Capital
Hunyadi Bulcsú, Political Capital

Közreműködtek:

Faragó Laura, Lantos Nóra Anna, Szabó Zsolt Péter, ELTE PPK Szociálpszichológia tanszék
Krekó Péter, Political Capital

Budapest

2018. január

Jelen tanulmány az „Antiszemitizmus és romaellenesség változatos megnyilvánulásainak leküzdése hatékony pszichológiai intervenciókkal csoportközi kapcsolatokban” című kutatási projekt eredményeit mutatja be. A kutatás a Foundation „Remembrance, Responsibility, and Future” (EVZ Alapítvány) “Facing Antisemitism and Antigypsyism” finanszírozási programja keretében, az alapítvány nagyvonalú támogatásával valósult meg.

Jelen tanulmány nem tükrözi az EVZ Alapítvány véleményét. A tartalomért kizárólag a szerzők felelősek.

Tartalom

1. ELMÉLETI ALAPOK	4
2. ROMAELLENESÉG ÉS ANTISZEMITIZMUS MAGYARORSZÁGON NEMZETKÖZI KONTEXTUSBAN	6
SPECIAL EUROBAROMETER 437 – DISCRIMINATION IN THE EU	7
<i>Roma személy</i>	7
<i>Zsidó személy</i>	8
<i>Az egyes társadalmi csoportok elutasíthatósági sorrendje</i>	8
<i>Politikai ideológia</i>	10
SPECIAL EUROBAROMETER 393 – DISCRIMINATION IN THE EU IN 2012	10
SPECIAL EUROBAROMETER 263: DISCRIMINATION IN THE EUROPEAN UNION	13
WORLD VALUES SURVEY	13
3. ROMA- ES ZSIDÓELLENESÉG NEMZETI KONTEXTUSBAN MAGYARORSZÁGON	15
3.1. ROMAELLENESÉG.....	15
3.2. ANTISZEMITIZMUS.....	16
3.3. A ROMAELLENESÉG ÉS AZ ANTISZEMITIZMUS KÖZTI FŐ KÜLÖNBSEGEK.....	19
4. A ROMAELLENESÉGET ÉS AZ ANTISZEMITIZMUST MAGYARÁZÓ HÁTTÉRVÁLTOZÓK	21
4.1. META-ANALÍZIS	21
4.1.1. <i>A meta-analízis módszertana</i>	21
4.1.2. <i>Romaellenességgel kapcsolatos eredmények</i>	23
4.1.3. <i>Az antiszemitizmussal kapcsolatos eredmények</i>	27
4.1.4. <i>A meta-analízis eredményeinek összefoglalása</i>	32
4.2. ONLINE KÉRDŐÍVES KUTATÁS	33
4.2.1. <i>Az online kérdőíves kutatás módszertana</i>	34
4.2.2. <i>Az online kérdőíves kutatás eredményei</i>	35
4.2.3. <i>Az online kérdőíves kutatásból levonható következtetések</i>	36
6. INTERVENCIÓK ÉRTÉKELÉSE	37
6.1. AZ INTERVENCIÓK ÁTTEKINTÉSÉNEK MÓDSZERTANA	37
6.2. AZ INTERVENCIÓK BESOROLÁSA.....	38
6.3. A VIZSGÁLT INTERVENCIÓK ALAPJÁN LÉTREHOZOTT PROTOTÍPUSOK	39
6.4. ROMAELLENESÉG ÉS ANTISZEMITIZMUS KEZELÉSE A GYAKORLATBAN.....	40
6.4.1. <i>Intervenciók végrehajtásának kihívásai</i>	42
7. AJÁNLÁSOK	43
7.1. ÁLTALÁNOS AJÁNLÁSOK.....	43
7.2. ÁLLAMI SZEREPLŐK.....	45
7.3. CIVIL SZERVEZETEK	45
7.4. TÁMOGATÁST OSZTÓ ÉS FELÜGYELŐ SZERVEZETEK ÉS SZERVEK (ÁLLAMI ÉS NEM ÁLLAMI EGYARÁNT).....	45
7.5. SAJTÓ	46
FELHASZNÁLT IRODALOM	47
A META-ANALÍZISBEN HASZNÁLT TANULMÁNYOK.....	48
MELLÉKLET – A MÉRŐESZKÖZÖK CSOPORTOSÍTÁSA.....	51

1. Elméleti alapok

A rendszerváltást követő előítéletkutatások két kiemelkedő témája volt a romaellenesség és az antiszemitizmus mint a magyar társadalom és különösen a 20. századi magyar történelem két leginkább releváns etnikai jellegű előítéletei. A kutatások az elutasítás mértékét és jellegét, egymáshoz való viszonyát is tanulmányozták. Habár a kutatások rendre azt állapították meg, hogy az elutasítás e két formája összefügg egymással, mégis különbséget találunk köztük mind intenzitásában, mind jellegében. Ez a különbség e két társadalmi csoport egymástól eltérő demográfiai, szocioökonómiai jellemzőivel, látszámukkal, az együttélés történeti és kulturális aspektusaival, és kisebbségi identitás és asszimiláltság különbségeivel is magyarázható (részletesebben lásd pl. Kovács, 2002; Kemény, Lengyel és Janky, 2004).

A zsidókkal szembeni előítéletek legfontosabb jellemvonása annak politikai és ideológiai színezete, miközben a személyes averzió vagy távolságtartás a zsidókkal szemben nem jellemző (ld. Fábíán, 1999). Kovács (2014) kognitív antiszemitizmusnak nevezi a zsidókkal kapcsolatos sztereotípiákat, a diszkriminációs hajlamot és az antijudaizmus jelenségét magába foglaló előítéleteket, amely a 90-es évektől fokozatos növekedést mutat Magyarországon. Ennek ellenére az empirikus adatok alapján a lakosság többségét nem nevezhetjük antiszemitának. Vizsgálatai szerint az antiszemitizmus a fokozott politikai érdeklődéssel, a nacionalizmussal és az általános idegenellenességgel függ össze.

A romaellenességben ezzel szemben keverednek az etnikai sztereotípiák, az észlelt fenyegetettség és a személyes averzió elemei. Ez az előítéletesség mind mértékében, mind jellegéből túlmutat a csoportokkal kapcsolatos általános ellenségesség szintjén, és a társadalom széles rétegeit hatja át (Ljujic, Vedder, Dekker és van Geel, 2012). Úgy tűnik, hogy a 2015-ös bevándorlóellenes retorika térnyeréséig, a rendszerváltás utáni Magyarországon a romák jelentették a magyar társadalom számára az alapvető idegent. Bár a kutatások kevésbé vizsgálták a romaellenesség és a nacionalizmus összefüggéseit, abból kiindulva, hogy a szélsőjobboldal, és elsősorban a Jobbik számára a romaellenesség egy fontos mobilizációs tényező volt, itt sem hagyhatjuk figyelmen kívül annak jelentőségét, hogy a romák kiszorítása a nemzeti közösségből a nacionalista ideológia egyik alapvetésévé vált (lásd pl. Bartlett, Birdwell, Krekó, Benfield és Győri, 2012).

Az antiszemitizmus és a romaellenesség tehát sok tekintetben különbözik egymástól, amelyet a státuszkülönbségek alapján úgy is értelmezhetünk, hogy a romaellenesség egyfajta alulról jövő, az antiszemitizmus pedig egy felülről jövő fenyegetésként jelenik meg. A társadalom közép- vagy alsó középosztálybeli tagjai úgy élik meg, hogy a romák lefelé húzzák őket mind anyagi, mind kulturális értelemben, míg az antiszemitizmus arról szól, hogy a zsidók túlságosan kontrollálják a médiát, a gazdaságot és a politikát, ezáltal átveszik az irányítást az emberek felett (Bernát, Juhász, Krekó és Molnár, 2013).

A különbségek magyarázhatók azzal a szociálpszichológiában 1980-as években feltárt jelenséggel is (McConahay, 1986), hogy az előítéleteket elítélő társadalmi normák hatására a csoportok iránti elutasítás nem nyílt negatív sztereotípiák formájában kerül kifejezésre, hanem burkolt utakon. Ugyanakkor a modern vagy averzív rasszizmus (Dovidio, Glick és Rudman, 2005) nem utal az elutasítás megszűnésére, sem arra, hogy a célcsoport tagjai ne lennének tisztában a megkülönböztetés tényével, csupán azt jelenti, hogy csökken a direkt és nyílt konfrontáció. Ez a változás nemcsak a társadalmi normák és a közbeszéd átalakulásával van kapcsolatban, hanem az egyének politikai orientációjával is, sokkal jellemzőbb a baloldali vagy liberális beállítottságú emberek körében, akik számára az etnikai előítéletek nyílt kifejezése még inkább normasértő. A kutatások a politikai orientáció és az előítéletesség kapcsolatát több alkalommal és többféleképpen feltárták (lásd pl. Bartlett és mtsai, 2012). Mind a státuszfenyegetettséggel, mind a normatív hatásokkal összefüggésbe hozható, hogy a korábbi kutatások többnyire azt tárták fel, hogy erősebb előítéletesség jellemzi az alacsonyabb iskolai

végzettségű válaszadókat, akik számára erősebb lehet a társadalmi státuszukból adódó fenyegetettség érzése, továbbá kevésbé a társas kívánatosság hatásai kevésbé mutathatók ki (lásd pl. Csepeli, Murányi és Prazsák, 2011).

Az antiszemitizmus esetén mindenképpen felmerül a kérdés, hogy a nyílt előítéletek visszaszorulása mind a közbeszédből, mind a hétköznapi interakciókból valóban az elutasítás csökkenését jelenti-e vagy csupán annak átalakulását kevésbé nyílt formában, hiszen az elutasításra történő nyílt rákérdezés akár rokonszenvmérő, akár társadalmi távolság skálával a társadalom elfogadó attitűdjeit tükrözi. A romaellenesség esetén azonban, ha voltak is arra utaló tendenciák, hogy az előítéletek visszaszorultak a 2000-es évek közepéig (Enyedi, Fábíán és Sik, 2004), különböző magyarországi események, illetve a Jobbik, egy nyíltan romaellenes politikai erő megerősödése, olyan normatív környezetet teremtett, amelyben nincs akadálya a negatív sztereotípiákra épülő romaellenesség nyílt vállalásának (ld. Kende, Hadarics és Lášticová, 2017).

A csoportközi ellenségesség azonban nem feltétlenül adott célcsoporttal való viszonyban keletkezik. Az elutasítás egy általános, csoport-fókuszú ellenségesség (group-focused enmity) eredménye is lehet, mely a csoportközi hierarchiákkal kapcsolatos általános attitűdökből fakad és többnyire alacsonyabb státuszú csoportok felé irányul (Zick és mtsai, 2008). Ez összefügg azzal az általános attitűddel, hogy egy személy milyen társadalmi hierarchiákra vonatkozó attitűdökkel és szükségletekkel rendelkezik, melyet a tekintélyhez való viszonyulásnak elméletei írnak le.

A tekintélyhez való viszonyulás két egymástól elkülöníthető, bár egymástól nem független igényből fakadóan táplálja az előítéletességet. Megjeleníthet a társadalmi rend fenntartására, a biztonságra, kiszámíthatóságra és stabilitásra irányuló igényt, amely összefügg a koncencionalizmussal illetve a nem konvencionális csoportok elutasításával (Adorno tekintélyelvű személyiségéből kiindulva jobboldali tekintélyelvűségként írta le Altemeyer, 1981). Emellett az előítéletesség forrása lehet a társadalmi hierarchiák támogatásának igénye is. Ez különösen a magas státuszú és domináns csoportok esetén lép fel, amelyet a szociális dominancia orientáció fogalmában ragadhatunk meg (Pratto, Sidanius, Stallworth és Malle, 1994).

A csoportközi előítéletek és konfliktusok legalapvetőbb forrása a pozitív társas identitás, amelyet a külső csoportoktól való pozitív megkülönböztetés biztosít számunkra (Tajfel és Turner, 1986). Az etnikai előítéletek esetén a társas identitások közül különös jelentőséget nyer a nemzeti identitás, hiszen a nemzet határainak kijelölése határozza meg az etnikai kisebbségek befogadásának vagy elutasításának kritériumát. Különösen igaz ez, ha a nemzet társadalmilag és a személy által elfogadott definíciója alapvetően a származásban határozza meg a befogadás kritériumait, amely az eltérő etnikai csoportokat eleve külcsoportként definiálja. Azoban az etnikai kisebbségek elutasítása nem csak azáltal függ össze a nemzettel való azonosulással, hogy a csoport a nemzeten kívülre helyeződik, hanem a kisebbségeket a többségi csoport normaszegőnek, a nemzet értékeit és jólétét fenyegető külcsoportnak is tekintheti (Brubaker, 1996; Pehrson, Brown és Zagefka, 2009).

A csoportokkal való azonosulás módjában kétféle alapvető mechanizmust különböztethetünk meg. Egyfelől a csoportidentitás utalhat a csoporthoz kötődő pozitív érzésekre, amely a nemzeti identitás esetén egyfajta konstruktív patriotizmust jelent, másfelől tükrözheti a saját csoportot glorifikáló, nacionalista attitűdöt is (a kötődő-glorifikáló csoportidentitás megkülönböztetését lásd Roccas, Klar és Liviatan, 2006). Ez utóbbi nemcsak az azonosulás mértékében és a nemzet definíciójában tér el a pozitív önértékelést biztosító patriotizmustól, hanem a csoport észlelt fenyegetettségében és az ezzel összefüggő etnikai előítéletekben is. Tehát feltételezhetjük, hogy a nemzeti identitás legkifejezettebben akkor mutat összefüggést a romaellenességgel és az antiszemitizmussal, ha a nemzetre származási kategóriaként tekintenek az emberek és a nacionalista nézetek elterjedtek. Ezeket az összefüggéseket támasztják alá a korábbi kutatások is, melyek az antiszemitizmus és a

romaellenesség együttjárását mutatták ki a nemzeti identitással (Kende és mtsai, 2017), de különösképp a nacionalizmussal (Csepeli és mtsai, 2011).

A szociálpszichológia egyik legelterjedtebb és leghatékonyabb előítéletcsökkentő módszere a pozitív személyes találkozásra építő kontaktushipotézis. A kontaktushipotézis azt mondja ki, hogy amennyiben optimálisak a feltételek – közös célok, együttműködés, egyenlő státusz és támogató intézményes normák – a kontaktus csökkenteni tudja az egész csoporttal szembeni előítéletességet (Allport, 1954). Bár az optimális feltételek hiánya nem jelenti azt, hogy a kontaktus nem lehet hatékony előítéletcsökkentő eszköz (Pettigrew és Tropp, 2006), bizonyos körülmények között a kontaktus inkább negatívan hat. Ez különösen igaz, ha a többségi csoport attól tart, hogy a kisebbség létszáma nő, ha a külső csoportot nagyon különbözőnek észlelik és amennyiben a politikai közbeszéd is ellenséges velük (Pettigrew, Wagner és Christ, 2010). Ez magyarázatot ad azokra a kutatási eredményekre, amelyek szerint a romaellenesség inkább azokban a régiókban jellemző, ahol magasabb a roma lakosság aránya (Todosijevic és Enyedi, 2002), és amely a kontaktus gyakorisága és az előítéletesség között pozitív kapcsolatot tárt fel (Kende és mtsai, 2017).

Nem jellemző, hogy a kutatások az antiszemitizmus és a kontaktus kapcsolatával foglalkoztak, éppen azért, mert az antiszemitizmus nem jár személyes szintű elutasítással, így a találkozás nem vált ki szorongást, amelyet a pozitív élmény így nem is tud enyhíteni. Továbbá az erősen asszimilálódott és külső megjelenése alapján a többségtől nem megkülönböztethető (nem vallásos) zsidók csoportja Magyarországon kevésbé látható, így kevés alkalom is nyílik arra, hogy egy személyes találkozást csoportközi kontaktusként értelmezzenek az érintettek.

2. Romaellenesség és antiszemitizmus Magyarországon nemzetközi kontextusban

Az Eurobarometer és a World Values Survey európai uniós tagállamokban végzett kutatásainak¹ adatbázisán vizsgálva a magyarországi roma- és zsidóellenességet, az alábbi általános következtetésekre jutunk:

- A romaellenesség minden vizsgált európai országban sokkal erőteljesebb, mint a zsidóellenesség.
- A társadalmi távolság kérdésekre adott válaszok tekintetében a magyar eredmények nem számítanak kiugrónak az EU-ban sem a romák, sem a zsidók esetében. A 2015. tavaszi Eurobarometer felmérés szerint Magyarországon a többségtől eltérő nemi identitású, illetve szexuális beállítottságú személyek irányában jelentkezik a legerőteljesebb elzárkózás, ha arról kérdezzük, mennyire éreznék kényelmesen magát a válaszadó, ha kollégája vagy gyereke partnere egy adott csoporthoz tartozna. Utánuk a romák és a muszlimok kapcsán erőteljes a kényelmetlenség, közel megegyező mértékben.
- A munkahelyi relációban a tagállamokban kapott jellemző mintázatoktól eltérő jelenség figyelhető meg Magyarország mellett Lettországon és Lengyelországon. Ezek azok az országok, ahol a kényelmetlenséget leginkább kiváltó három csoportba nem kerültek be a romák, mert megelőzik őket a transzneműek, a melegek és a muszlimok.

---

¹ Bár a European Social Survey hetedik, 2015. április-májusban felvett hulláma is tartalmazott romákkal és zsidókkal kapcsolatos kérdéseket, ezek azonban nem magában vizsgálták a kisebbségi csoportokhoz való viszonyt, hanem a migráció témájához kapcsolódóan. Arról kérdezték a résztvevőket, hogy véleményük szerint milyen mértékben kellene Magyarországnak megengednie, hogy külföldről származó cigányok, illetve zsidók Magyarországra jöjjenek élni. Mivel a bevándorlással kapcsolatos attitűdök ezeket a válaszokat ellenőrizhetetlen módon torzíthatják, ezeket a kérdéseket végül kihagytuk a beszámolóból.

- Több Eurobarometer kutatás tapasztalata alapján az európaiak romákkal és zsidókkal szembeni nyitottsága összefügg a politikai irányultsággal. **A magukat politikailag baloldalinak tartók nyitottabbak mindkét csoport iránt**, azaz kevésbé éreznék magukat kényelmetlenül, ha a szomszédjuk, a munkatársuk, vagy a gyermekük partnere valamelyik kisebbségi csoporthoz tartozna. A centrumhoz tartozók körében alacsonyabb a kényelmi szint, míg a jobboldaliak éreznék a leginkább kényelmetlenül magukat ezekben a helyzetekben.
- **A magyar adatok ettől eltérő mintázatot mutatnak.** A magukat középre pozícionálóknak a legmagasabb a kényelemszintje, míg a baloldaliaknak és a jobboldaliaknak egyaránt nagyobb kényelmetlenséget jelentene egy ilyen helyzet.

Special Eurobarometer 437 – Discrimination in the EU

A 2015 május-júniusában felvett Special Eurobarometer 437 (SEB) felmérésben két társadalmi-távolság kérdés szerepelt. Az egyik a munkahelyi kollégára², a másik a gyermek párkapcsolatára³ vonatkozott. A munkatárs esetében 14⁴, a gyermek partnere esetében pedig 12⁵ társadalmi csoporthoz való viszonyt mértek. Mindkettőben szerepelt a jelen kutatásunk szempontjából releváns két csoport, a roma és a zsidó.

Roma személy

A magyar megkérdezetteknek a 20 százaléka érezné valamilyen szinten kényelmetlenül magát, ha az egyik kollégája roma lenne. Bő harmaduknak (34%) lenne kényelmetlen, ha gyermekének a párja roma lenne. A hazai adatok a 28 tagállam között nem számítanak kiugrónak, sem lefelé, sem felfelé. A kolléga relációban 12 országban mértek nagyobb és 13 országban kisebb arányt. A partnerkapcsolat tekintetében pedig 16 esetben nagyobb, 11 esetben kisebb értéket regisztráltak a kutatók. A két társadalmi távolság közül nem csak a magyar mintában, hanem mindegyikben a kollegiális volt a kevésbé elutasított.

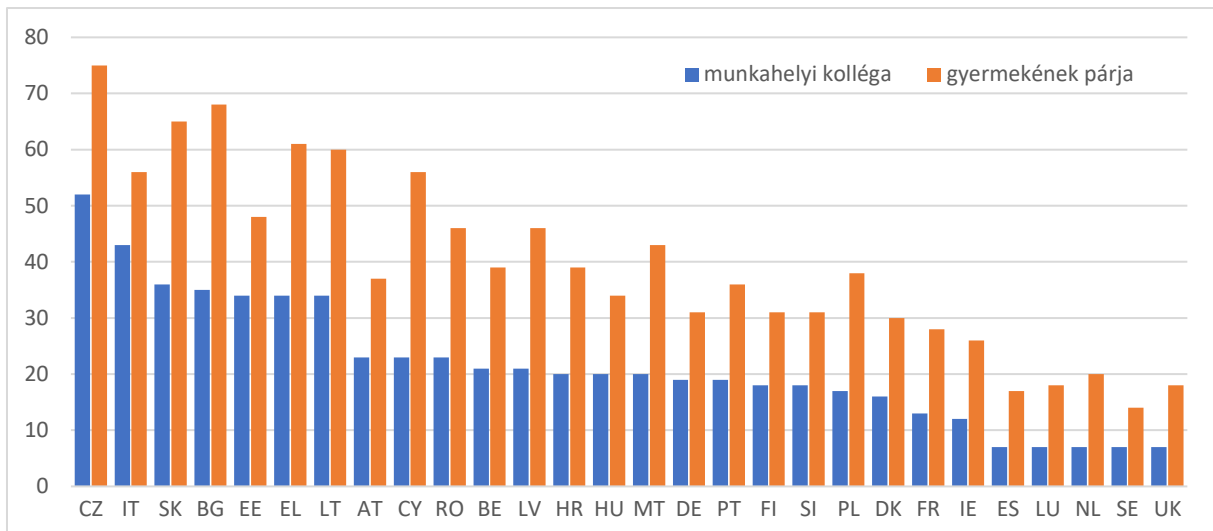
1. ábra Kényelmetlenül érezné magát, ha kollégája, gyermekének partnere roma lenne (1-4 válaszok százalékos aránya az 1.teljes mértékben kényelmetlenül-10.teljesen kényelmesen skálán, a rendezési szempont a munkahelyi kolléga, majd az ország kódja)

² A magyar kérdés pontosan: Függetlenül attól, hogy Ön éppen dolgozik vagy sem, kérem, mondja meg egy 1-től 10-ig terjedő skálán, hogy mennyire érezné kényelmesen magát, ha egyik munkahelyi kollégája az alábbi csoportok valamelyikéhez tartozna? Az '1' azt jelenti, hogy Ön "teljes mértékben kényelmetlenül" érezné magát, a '10' pedig azt, hogy "teljesen kényelmesen" érezné magát.

³ Függetlenül attól, hogy vannak-e gyermekei, kérem, mondja meg egy 1-től 10-ig terjedő skálán, hogy mennyire érezné kényelmesen magát, ha gyermeke egy olyan személlyel lenne párkapcsolatban, aki az alábbi csoportok valamelyikéhez tartozik. Az '1' azt jelenti, hogy Ön "teljes mértékben kényelmetlenül" érezné magát, a '10' pedig azt, hogy "teljesen kényelmesen" érezné magát.

⁴ Egy roma személy; Egy fekete bőrű személy; Egy ázsiai személy; Egy fehér személy; Egy zsidó személy; Egy muszlim személy; Egy buddhista személy; Egy keresztény személy; Egy ateista személy; Egy meleg, leszbikus vagy biszexuális személy; Egy transznemű vagy transzszexuális személy; Egy fogyatékos személy; Egy 25 év alatti személy; Egy 60 év feletti személy.

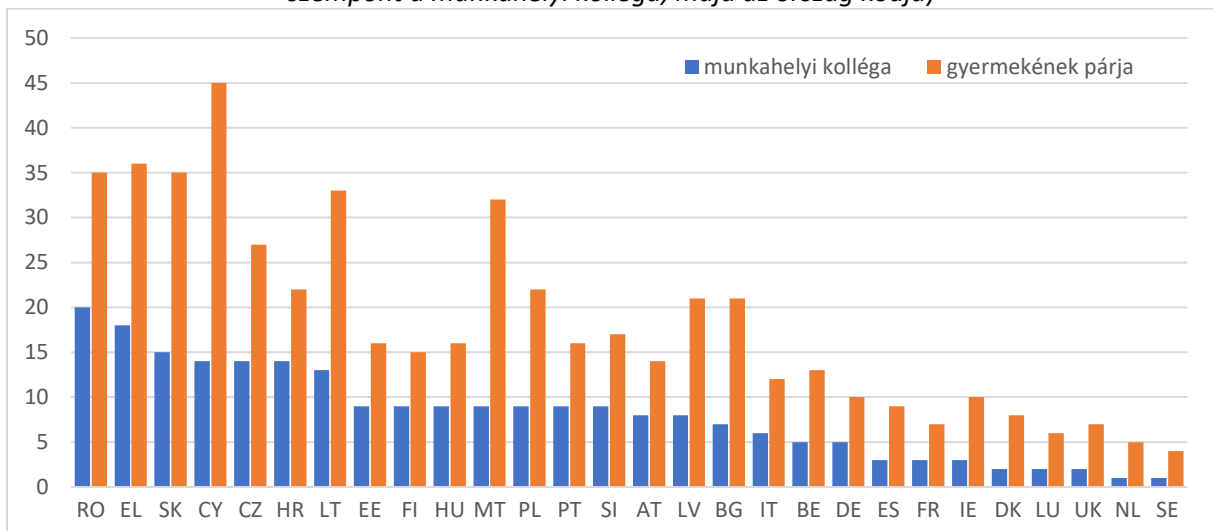
⁵ Egy roma személy; Egy fekete bőrű személy; Egy ázsiai személy; Egy fehér személy; Egy zsidó személy; Egy muszlim személy; Egy buddhista személy; Egy keresztény személy; Egy ateista személy; Egy azonos nemű személy; Egy transznemű vagy transzszexuális személy; Egy fogyatékos személy

Zsidó személy

A romákkal kapcsolatos véleményekkel ellentétben a zsidókkal szembeni elutasítás lényegesen gyengébben jelentkezik a magyar társadalomban. A kutatásban a hazai megkérdezetteknek 9 százalék érezné magát kényelmetlenül, ha zsidó munkatársa lenne, míg 16 százalékuk abban az esetben, ha gyermekének a partnere lenne zsidó. Ezzel európai összevetésben továbbra is a középmezőnyhöz tartozunk, ugyanis a többi tagállamban is sokkal kevésbé elutasítottak a zsidók, mint a romák.

2. ábra Kényelmetlenül érezné magát, ha kollégája, gyermekének partnere zsidó lenne (1-4 válaszok százalékos aránya az 1.teljes mértékben kényelmetlenül-10.teljesen kényelmesen skálán, a rendezési szempont a munkahelyi kolléga, majd az ország kódja)

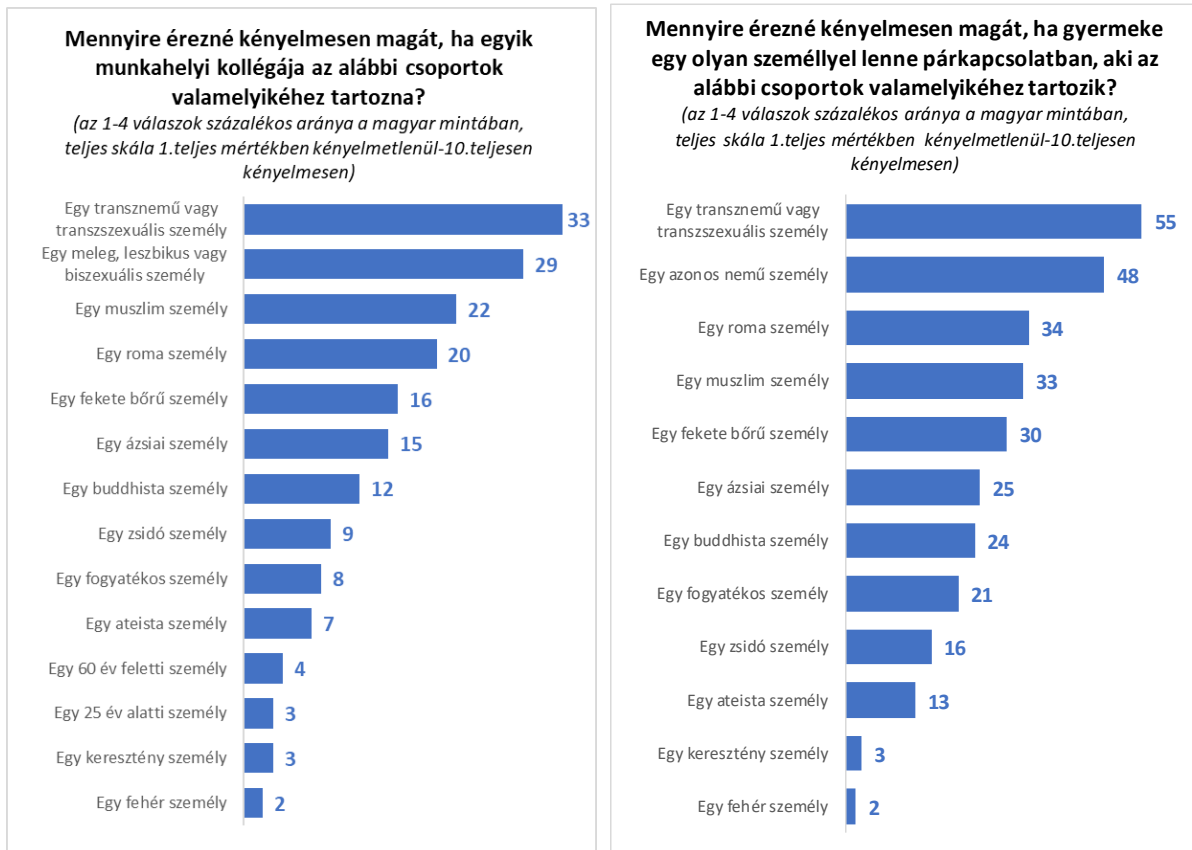

Az egyes társadalmi csoportok elutasítottsági sorrendje

Magyarországon a többségtől eltérő nemi identitású, illetve szexuális beállítottságú személyek irányában jelentkezik a legerőteljesebb elzárkózás – mindkét vizsgált társadalmi távolság esetében. A két csoport után a romák és a muszlimok kapcsán erőteljes a kényelmetlenség, közel megegyező mértékben. A munkahelyi relációban kismértékben a muszlimok elutasítottsága magasabb, míg a gyermek partnere tekintetében a romáké. A többségtől eltérő etnikai hovatartozású, illetve vallási meggyőződésű személyek közül a legkevésbé a zsidók vonatkozásában éreznék magukat kényelmetlenül.

3. ábra.

Európában a kollegiális relációban a romák és a transzneműek a két legkevésbé kedvelt társadalmi csoport. A 'kényelmetlenségi rangsor' első helyén 15 országban a romák, 13-ban a transzneműek állnak. A harmadik pozícióban legtöbbször a muszlimok szerepelnek. 14 országban a három legkevésbé óhajtott társadalmi csoport a transzneműek, a muszlimok és a romák, ők kerültek a rangsor első három helyének egyikére. 9 tagállamban pedig a transzneműek, a romák és a melegek. Ettől eltérő mintázat látható Magyarország mellett Lettországon és Lengyelországon, ahol a top három csoportba nem kerültek be a romák. A transzneműek, a melegek és a muszlimok megelőzik a negyedik helyre került roma csoportot.

1. táblázat A munkahelyi kollégaként leginkább elutasított három társadalmi csoport az egyes országokban

transzneműek, romák, muszlimok	BE, CZ, DK, DE, EE, IE, ES, IT, NL, AT, SK, FI, SE, UK
transzneműek, romák, LGB-k	BG, EL, FR, HR, CY, LT, PT, RO, SI
transzneműek, LGB-k, muszlimok	LV, HU, PL

Miközben a munkahelyi távolság esetén a transzneműek és a romák elutasíthatósága jellemzően hasonlóan alakul Európában – legalábbis közel ugyanannyi esetben szerepel első helyen az egyik csoport, mint ahányszor a másik, az érintettek gyermekének párja esetében lényegesen markánsabban elkülönül a két csoport megítélése. A transzneműek messze a legkevésbé kívánatosnak tartott társadalmi csoport. A 28 tagállamból 26 esetében első helyen szerepelnek a rangsorban. A roma partner két országban váltaná ki a legnagyobb kényelmetlenséget (Csehország és Olaszország). A rangsor első három helyén a legtöbb tagállamban (13 országban) a transzneműek, az azonos neműek, illetve a romák szerepelnek. Ezen belül 9 esetben éppen ebben a sorrendben. A magyar mintában kapott eredmény is ebbe a csoportba tartozik, azaz a hazai mintázat itt nem tér el úgy a jellemző európai eredményektől, mint a kollegiális távolság esetében.

2. táblázat A gyermek pákapcsolati partnereként leginkább elutasított három társadalmi csoport az egyes országokban

transznemű, azonos nemű, roma	BG, EE, EL, FR, HR, IT, LT, LU, HU , PT, RO, SI, SK
transznemű, roma, muszlim	BE, CZ, DK, DE, IE, ES, NL, AT, SE
transznemű, azonos nemű, muszlim	CY, LV, MT, PL

Politikai ideológia

Mind a négy társadalmi távolság esetében a magukat politikai értelemben baloldalinak valló európaiak⁶ a leginkább nyitottak, míg a jobboldaliak a legkevésbé. Ez a különbség a zsidó kolléga vonatkozásában csak minimálisan jelentkezik. Jellemzően minden csoportban nagyon elfogadott ez a kapcsolattípus. Abban az esetben viszont, ha a gyermekük pákapcsolati partnere egy roma lenne, a jobboldali megkérdezettek lényegesen kényelmetlenebben éreznék magukat, mint a baloldaliak.

3. táblázat Társadalmi távolság értékek a politikai önbesorolás fő csoportjaiban, az EU28 mintában (átlagok az 1: teljes mértékben kényelmetlenül – 10: teljesen kényelmesen skálán)

	Roma munkatárs	Roma partner	Zsidó munkatárs	Zsidó partner
Baloldali (1-4)	7,66	6,36	8,95	8,21
Középen álló (5-6)	7,25	5,79	8,75	7,74
Jobboldali (7-10)	6,41	4,82	8,29	7,15

A magyar eredmények eltérő mintázatot mutatnak. Eltekintve a zsidó pákapcsolati relációtól, azok a leginkább nyitottak, akik magukat politikai értelemben középre sorolják. Ugyanakkor a baloldali és a jobboldali megkérdezettek körében lényegében megegyező értékek mérhetők. A centrumhoz képest mindkét csoport zártabb. Egyedül a gyermek zsidó partnere tekintetében jelentkezik az európaiak körében megjelenő mintázat, azaz a baloldaliak kevésbé, a jobboldaliak inkább kényelmetlenül éreznék magukat ebben a szituációban.

4. táblázat Társadalmi távolság értékek a politikai önbesorolás fő csoportjaiban, a magyar megkérdezettek körében (átlagok az 1: teljes mértékben kényelmetlenül – 10: teljesen kényelmesen skálán)

	Roma munkatárs	Roma partner	Zsidó munkatárs	Zsidó partner
Baloldali (1-4)	6,74	5,46	7,96	7,54
Középen álló (5-6)	7,36	6,17	8,25	7,42
Jobboldali (7-10)	6,78	5,47	7,99	6,89

Special Eurobarometer 393 – Discrimination in the EU in 2012

A 2012-es felmérés egy rövid alfejezetet szentel a romák helyzetének az Európai Unióban. A kutatás alapján az európai polgárok háromnegyede gondolja úgy, hogy a romákat fenyegeti a diszkrimináció, míg 18% nem ért egyet ezzel az állítással. A romák veszélyeztetettségét leginkább Svédországban ismerik el (94%), míg legalacsonyabb mértékben Csehországban (35%), Magyarország ebben a tekintetben az alsó középmezőnyhöz tartozik; a megkérdezettek 70%-a érzi úgy, hogy a romákat fenyegeti a diszkrimináció.

A romákkal kapcsolatos attitűdöt a kutatásban egy olyan társadalmi távolság kérdéssel mérték, amelynek alanya nem közvetlenül a megkérdezett volt, hanem általában az emberek⁷. Ennek előnye,

⁶ A 28 tagállamot tartalmazó, lakosságszámmal súlyozott mintán kapott eredmények alapján.

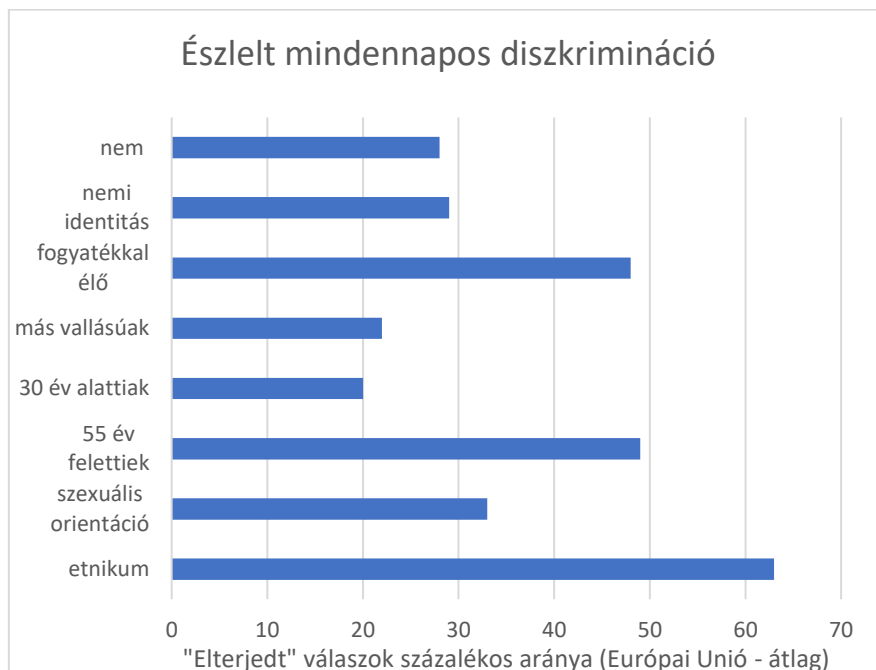
⁷ A kérdés magyarul így szólt: *Egy 1-től 10-ig terjedő skála segítségével, kérem mondja meg, hogy Ön szerint a magyar állampolgárok mit éreznének, ha gyermekeiknek roma osztálytársuk lenne? Az '1' azt jelenti, hogy a*

hogy jobban megragadja a burkolt romaellenességet. Hátránya ugyanakkor, hogy a 'kényelmetlen' válasz jelenthet társadalommal szembeni kritikát is a romák iránt egyébként befogadó megkérdezettek részéről. Azaz nem határozható meg biztonsággal az egyéni attitűd. A 27 tagállamot tartalmazó teljes európai mintában kapott eredmények meglehetősen megosztottságot mutatnak. 34 százalék szerint az emberek valamennyire kényelmesen éreznék magukat egy ilyen helyzetben, ugyanakkor közel ennyien (31%) voltak azok, akik ennek az ellentétét gondolták. Közbülső, bizonytalan állásponton volt 28 százalék, valamint 7 százalék nem tudta megítélni a kérdést.

Magyarországon az európai átlagnál többen, 46 százalék vélekedett úgy, hogy az általános társadalmi hozzáállás kényelmetlen. Miközben lényegesen kevesebben (23 százalék) vannak azok, akik szerint az emberek inkább kényelmesen éreznék magukat. A vélemények alapján a magyar társadalom az ötödik helyre került a kényelmetlenségi rangsorban. Az első négy helyen Szlovákia, Csehország, Luxemburg és Olaszország áll. Utánunk pedig hatodikként Belgium következik. Tehát valóban, egyaránt megjelennek más kutatások alapján a romákkal szemben inkább elutasító országok (pl. Szlovákia és Csehország) és lefogadóbbak is (Luxemburg és Belgium).

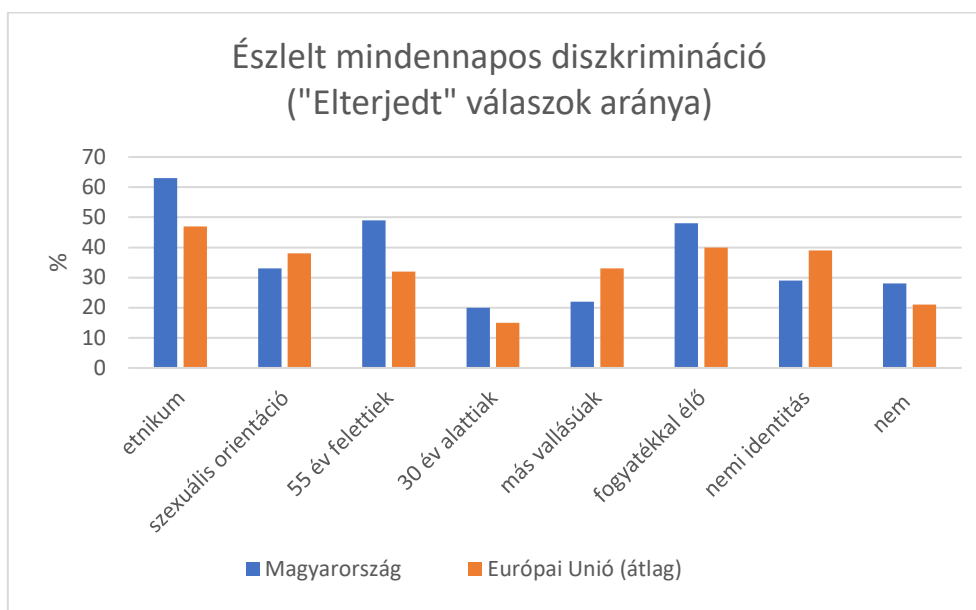
A felmérés továbbá kitér a munkahelyen kívüli, úgynevezett „mindennapos” diszkriminációra is, amikor a különböző társadalmi csoportokkal szemben megjelenő, a válaszadók által észlelt diszkrimináció mértékére kérdez rá. Ezen adatok alapján láthatjuk, hogy a más etnikumúakkal szemben érzékelik az átlagpolgárok a legmagasabb szintű diszkriminációt, nagyobb arányban, mint a fogyatékkal élőkkel és az idősekkel szemben.

4. ábra

magyar állampolgárok "teljes mértékben kényelmetlenül" éreznék magukat, a '10' pedig azt, hogy "teljesen kényelmesen". Angolul pedig így: Using a scale from 1 to 10, please tell me how, in your opinion, (NATIONALITY) citizens would feel about their children having Roma schoolmates? '1' means that (NATIONALITY) citizens would feel "totally uncomfortable" and '10' that they would feel "totally comfortable".

5. ábra

Special Eurobarometer 296: Discrimination in the European Union: Perceptions, Experiences and Attitudes, 2008⁸

A 2008. február és március folyamán készült közvélemény-kutatásban a szomszédságra vonatkozó társadalmi távolság skálával mérték különböző kisebbségi csoportok, köztük a romák elfogadottságát⁹. Az európaiak negyede (24%) érezné magát inkább kényelmetlenül, ha a szomszédja roma lenne. Bő harmaduk (36%) ugyanakkor kifejezetten kényelmesen élné meg. Általában a fiatalok, az iskolázottabbak és a politikai értelemben baloldaliak azok, akik elfogadóbbak a romákkal szemben. Az egyes tagállamokban kapott értékek között jelentős eltérések figyelhetők meg. Leginkább a lengyelek és a svédek azok, akik nyitottabbak a kisebbségi csoport irányában. Körükben meghaladta az ötven százalékot azoknak a válaszadóknak az aránya, akik kényelmesen éreznék magukat egy roma szomszédal. A három legkevesbé nyitott társadalom a cseh (9%), az olasz (14%) és a szlovák (17%). A magyar válaszok némileg elmaradnak az EU átlagától. Egyaránt 28 százalék érezné magát kényelmesen, illetve kényelmetlenül. Nyolc országban tapasztaltak nagyobb elutasítást, azaz európai összehasonlításban nem számít kiemelkedően kirekesztőnek a magyar társadalom a romákkal szemben – legalábbis ebben a felmérésben.

Az összeeurópai mintában a magukat jobboldalinak valló megkérdezettek éreznék magukat kényelmetlenebben, míg a baloldaliak számára nem okozna akkora problémát, ha a szomszédjuk roma lenne. A magyar felmérés esetében is a jobboldali válaszadók azok, akik elutasítóbbak. Ugyanakkor a nem a baloldaliak azok, akik a leginkább nyitottak, hanem a magukat politikai centrumba helyezik el. A baloldaliak körében kapott értéke ettől kissé elmarad, de még mindig a hazai átlagnál nagyobb, magasabb kényelem-szintet jelez.

8

<http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/SPECIAL/research/296/surveyKy/656>

⁹ A kérdés pontosan így hangzott: Kérem, mondja meg egy 1-től 10-ig terjedő skála segítségével, hogy Ön hogyan érezné magát a következő helyzetekben. Az '1' jelentése, hogy Ön 'nagyon kényelmetlenül' érezné magát, míg a '10' jelentése, hogy Ön 'teljesen kényelmesen' érezné magát ebben a szituációban. Roma származású szomszédja lenne.

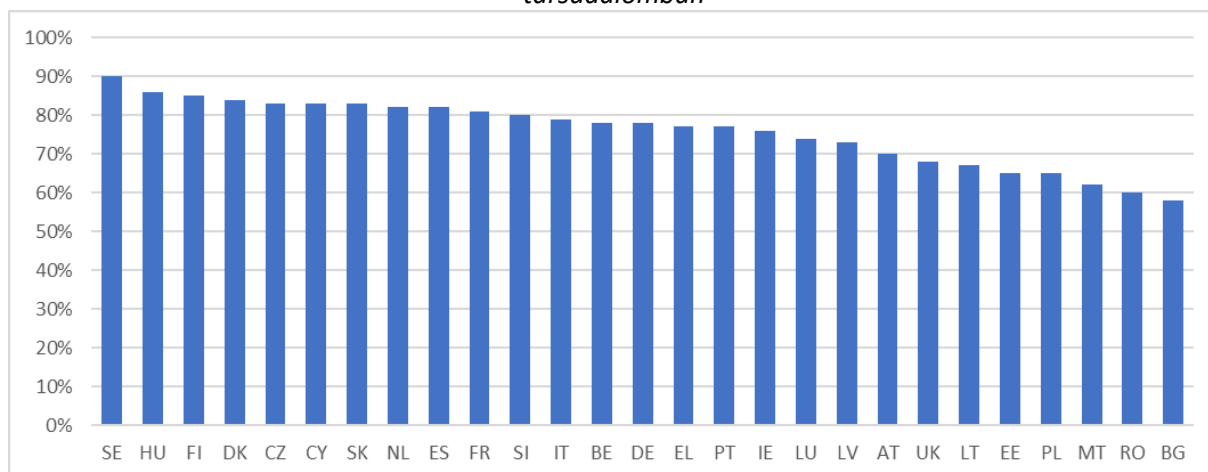
5. táblázat Mennyire érezné magát kényelmesen, ha roma származású lenne a szomszédja? (átlagok az 1: nagyon kényelmetlenül – 10: teljesen kényelmesen skálán, a politikai önbesorolás három fő csoportjában)

	EU27	magyar minta
Baloldali (1-4)	6,54	5,64
Középen álló (5-6)	6,06	5,91
Jobboldali (7-10)	5,39	4,81
Teljes minta	6,03	5,54

Special Eurobarometer 263: Discrimination in the European Union¹⁰

A 2006-ban felvett közvélemény-kutatásban arról kérdezték a résztvevőket, hogy szerintük a társadalomban a roma származás előnyt, vagy hátrányt jelent¹¹. Az európaiak nagy többsége szerint hátrányt jelent (77%). 15 százalékuk úgy gondolta, hogy nem hátrány, de nem is előny, míg csupán 3 százalék szerint jelent előnyt. A többségi vélemények aránya az akkori 25 tagállamban viszonylag széles tartományban, 58 és 90 százalék között mozgott. A legnagyobb Svédországban, míg a legalacsonyabb Bulgáriában volt. A magyar megkérdezetteknek 86 százaléka vélekedett így, ami a második legmagasabb arány. Ugyanakkor a rangsor elején egyrészt a kisebbségek felé nyitott országokat találunk, mint Svédország, Finnország, Dánia. Másrészt itt szerepel Magyarország, Csehország és Szlovákia is, amelyekre sokkal inkább az erős romaellenesség a jellemző. Azaz ez a kérdés egyszerre méri a rendszerrel, a többségi társadalommal szembeni kritikát, valamint egyfajta burkolt romaellenességet is. Emiatt nem igazán alkalmas arra, hogy az országok rangsorából megalapozott következtetéseket lehessen levonni.

6. ábra Azon válaszadók részaránya, akik szerint a roma származás inkább előnyt jelent a társadalomban

World Values Survey

A World Values Survey ötödik hullámában (magyarországi adatfelvétel: 2009. március – április) arról kérdezték a résztvevőket, hogy **melyek azok a felsorolt embercsoportok, akiket nem szeretnének**

¹⁰ <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/54492>

¹¹ A kérdés így hangzott: *Ön szerint, a mai magyar társadalomban, a következő csoportokhoz való tartozás inkább előnyt vagy inkább hátrányt jelent, esetleg egyiket sem? – roma származás.* Három válaszopció volt: 1) inkább előnyt jelent; 2) inkább hátrányt jelent; 3) egyiket sem.

szomszédjuknak¹². A felsorolt csoportok között öt országban szerepeltek a romák¹³: Magyarország, Olaszország, Románia, Szlovénia és Spanyolország.

A kutatásban messze az olaszok bizonyultak a leginkább előítéletesnek. 74 százalékuk említette a roma csoportot a válaszában. **Közel azonos értékkel szerepel a rangsorban Magyarország és Románia (49, illetve 48 százalékos említettséggel.** Tőlük lemaradva következik a kevésbé elutasító Szlovénia (39%) illetve Spanyolország (36%).

A felmérés során azt is mérték a kutatók, hogy a megkérdezettek mennyire büszkék nemzeti hovatartozásukra¹⁴. A magyarok 43 százaléka vallotta magát nagyon büszkének magyarságára, további 41 százalék pedig eléggé büszkének. Mindössze 14 százalék jelezte, hogy nem, vagy egyáltalán nem büszke rá. **A magyar mintában nem volt szignifikáns eltérés a nemkívánatos roma szomszéd említettségében a különböző büszkeség-szintek között.** Ez ugyanakkor nem mondható el minden országra. Romániában a nagyobb büszkeséggel kisebb említettség, elutasítás járt. Szlovéniában ugyanakkor éppen ellenkező jelenség figyelhető meg. Épp az igazán büszke szlovének azok, akik a legkevésbé szeretnék roma szomszédot. Olaszországban és Spanyolországban, hasonlóan a magyar minta esetében nem tapasztalható érdemi eltérés.

6. táblázat

	unwanted neighbours (Gipsies)	Very proud (%)	Quite proud (%)	Not very / Not at all proud (%)	Szignifikancia (Khí-négyzet)
Hungary	mentioned	45,1	52,0	51,7	0,102
	not mentioned	54,9	48,0	48,3	
	total	100	100	100	
Italy	mentioned	71,8	76,6	71,0	0,202
	not mentioned	28,2	23,4	29,0	
	total	100	100	100	
Romania	mentioned	42,2	50,3	54,4	0,001
	not mentioned	57,8	49,7	45,6	
	total	100	100	100	
Slovenia	mentioned	45,6	33,3	22,7	0,000
	not mentioned	54,4	66,7	77,3	
	total	100	100	100	
Spain	mentioned	38,7	32,3	35,9	0,105
	not mentioned	61,3	67,7	64,1	
	total	100	100	100	

A World Values Survey harmadik hullámában (magyarországi adatfelvétel 1998. december - 1999. január) már szerepelt ez a kérdés, ám az érintett országok köre eltérő, ami sajnos erősen korlátozza a változások megfigyelését. **Magyarország az egyetlen ország, ahol mindkét esetben feltették a roma szomszédra vonatkozó kérdést. Míg 2009-ben a magyar megkérdezetteknek a 49 százaléka említette nemkívánatos szomszédként a romákat, bő 10 évvel korábban 42 százalék.** Tehát a kisebbséggel szembeni ellenérzések a két mérés között némileg erősödtek. A WVS harmadik hullámában hazánk mellett három másik országban tették fel a vizsgált kérdést. A szlovák megkérdezettek 68 százaléka nevezte meg a roma csoportot válaszában, ezzel az eredménnyel messze ők bizonyultak a leginkább előítéletesnek. Közel azonos értékkel szerepel a rangsorban Montenegró és Szerbia (29, illetve 28 százalékos említettséggel).

¹² On this list are various groups of people. Could you please mention any that you would not like to have as neighbors?

¹³ Gypsies, Romani, Tziganes

¹⁴ How proud are you to be [nationality]?

3. Roma- és zsidóellenesség nemzeti kontextusban Magyarországon

A magyar társadalom hagyományosan bezárkózó, elutasító a többségitől eltérő, a „másság” jegyeit mutató csoportokkal szemben. Bár hagyományosan a romákkal szembeni averzió mértéke a legmagasabb, jelentős a melegekkel és a zsidókkal szembeni elutasítás is. 2015 óta azonban, amióta a kormánypárt központi témává tette a nemzetközi migráció kérdését, és az ellenségképzés érdekében, feneketlen állami propagandabűdzséből csúcsra járatta a bevándorlásellenességet a bevándorlókkal egyébként alig rendelkező Magyarországon, társadalmi normává vált a szélsőséges bevándorlásellenesség, háttérbe szorítva a cigányellenesség és az antiszemitizmus kérdését.

A migrációs tematika a 2015. januári párizsi terrorcselekmények után jelent meg a kormányzati kommunikációban, majd a következő években folyamatosan napirenden tartották a „nemzeti konzultációnak” nevezett, valójában propagandacélokat szolgáló manipulatív kérdőívek, óriásplakátkampányok, televíziós, rádiós, print és online hirdetések, lakossági fórumsorozatok, valamint a 2016-os népszavazási kampány segítségével. A folyamatos kampány hatására a szélsőséges idegenellenesség szintje sorozatos csúcsokat dönt Magyarországon. A Tárki rendszerváltás óta zajló felmérései szerint 2015 áprilisában a válaszadók 46%-a mondta, hogy egyetlen menedékkérőt sem engedne be az országba¹⁵, 2017 januárjára pedig ez az arány már 60% volt¹⁶.

Bár a mesterségesen szított bevándorlásellenesség minden más ellenségképet háttérbe szorított, a romaellenesség és az antiszemitizmus mértéke a felmérések szerint nem csökkent.

3.1. Romaellenesség

A rendszerváltás óta zajló közvélemény-kutatások a romaellenesség stabil, magas szintjét jelzik. Ezt mutatják a Tárki 1994-2011 közti adatai is. Bár a vizsgált 17 év alatt változott az egyes attitűdök mértéke, nem látható tartós, javuló tendencia. Az általános trend ezért inkább negatívnak nevezhető, annak ellenére, hogy hagyományosan magas az egyetértés két pozitív állítással is, illetve hogy az 1994-es adatokhoz képest valamelyest csökkent a negatív állításokkal való egyetértés.¹⁷

7. táblázat A romákkal kapcsolatos állításokkal egyetértők aránya a különböző években (%). Forrás: Tárki 1994-2011

	1994	1997	2000	2002	2008	2011
Pozitív állítások						
A cigányoknak több támogatást kell adni, mint a nem cigányoknak.	15	10	15	12	8	11

¹⁵ A Tárki rendszeres felmérései alapján. A kutatók a következő kérdést teszik fel: „Magyarországnak minden menedékkérőt be kell-e fogadnia, vagy senkit, vagy éppen mérlegelni kellene azt, hogy kit fogadunk be?”. Idegenellenesek azok a válaszadók, akik egyáltalán nem engednék menekülteket Magyarországra; az idegenbarátok minden menekültet befogadnának. Mérlegelők azok, akik az „attól függ...” választ jelölték meg, vagyis jelezték, hogy további információkra lenne szükségük mielőtt meghozzák döntésüket. Hajlamosak továbbá mérlegelni a pró és kontra érveket.

¹⁶ Sík Endre Sík, 'Rekordot Döntött Az Idegenellenesség Magyarországon', 2017, <http://nepszava.hu/cikk/1119911-rekordot-dontott-az-idegenellenesseg-magyarorszagon>.

¹⁷ Anikó Bernát et al., 'A Radikalizmus és a Cigányellenesség Gyökerei a Szélsőjobboldal Szimpatizánsai Körében', 2011, https://www.academia.edu/32724685/A_radikalizmus_%C3%A9s_a_cig%C3%A1nyellenesség_Magyarországon.

Minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanuljon			88	89	86	82
A cigányok között a hagyományos családi értékek tisztelete erősebb, mint a nem cigányok között			63	66	66	63
Negatív állítások						
A cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdénének dolgozni	89		85	88	78	82
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van	64		55	53	60	60
Csak helyeselni lehet, hogy még vannak olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be	46	47	38	33	36	42

A 2011-es adatok alapján a kutatók a **társadalom 30%-át sorolták a „cigányellenes” kategóriába** (akik mindhárom negatív állítással inkább vagy teljes mértékben egyetértettek), 13%-át nevezik „elfogadónak” (akik mindhárom negatív állítást elutasították), és 57%-ra teszik az „ingadozókat” (akik valamely negatív állítással egyetértettek, míg mászt elutasítottak).

A 2015 után a politikai közbeszédben a szélsőséges politikai szereplők pillanatnyi érdekei miatt a romaellenesség országos szinten „befagyott” ugyan, de helyi szinten továbbra is jelen van, és az indulatok könnyen aktivizálhatók. Míg az általános romaellenesség miatt a mérsékelt politikai szereplők tartózkodnak a romákkal kapcsolatos megszólalásoktól és a kormány sem mer beleállni szakpolitikai szinten a romaügybe, a kormányzati retorika a romákat használja fel annak indoklására, hogy Magyarország miért nem akar befogadni menedékkérőket.¹⁸ Bár az újrapozicionálási stratégia keretében a Jobbik is egyre inkább igyekszik visszafogni a cigányellenes politizálást, a párt szótárában továbbra is szerepel a „cigánybűnözés” kifejezés, és egyes vezető jobbikos politikusok továbbra is rendszeresen tesznek romaellenes kijelentéseket.¹⁹

3.2. Antiszemitizmus

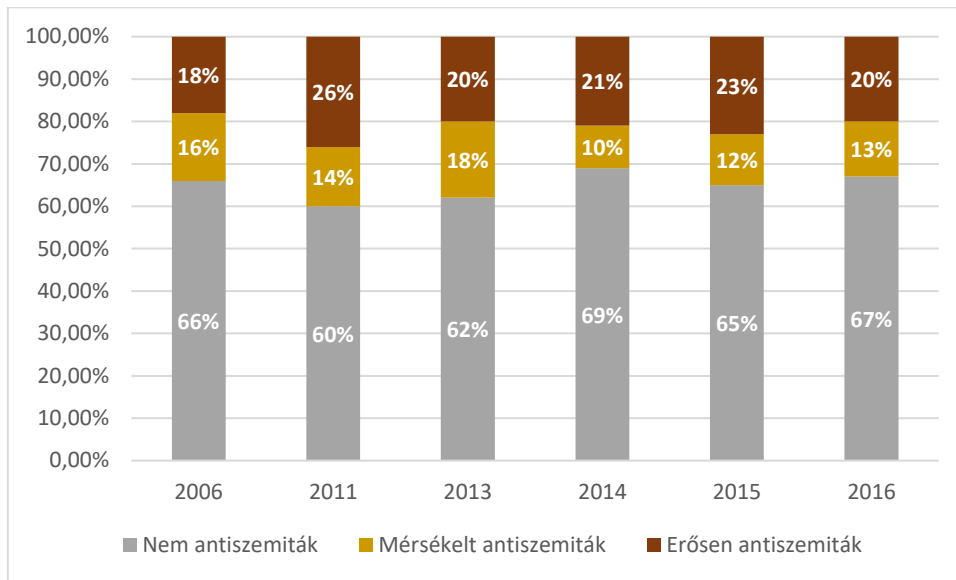
A Tett és Védelem Alapítvány (TEV) megbízásából a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet által 2016 végén végzett közvélemény-kutatás szerint a magyar társadalom 20%-a tekinthető erősen antiszemitának, 13% mérsékeltén antiszemitának, míg 67% nem antiszemita. Míg 2006-2011. között nőtt az antiszemitizmus mértéke, azóta csökkeni látszik. Ugyanakkor aggodalomra ad okot, hogy az antiszemita attitűdökkel rendelkezők között többségben vannak az erősen előítéletesek.

¹⁸ Szijjártó Péter külügyminiszter 2017 októberében az olasz Corriere della Sera napilapnak úgy nyilatkozott, hogy a magyar társadalmat a bevándorlás nélkül is „próbára teszi a roma közösség munkanélkülisége”. ‘Szijjártó cigányozott egyet migránsozás ürügyén’, Zoom.hu, 13 October 2017, <https://zoom.hu/hir/2017/10/13/szijasrtociganyozott-egyemigransozas-urugyen/>.

¹⁹ Juhász Attila et al., ‘Az átrendeződés éve - A Populista Jobb és a Szélsőjobb a Mai Magyarországon’, ed. Juhász Attila (Political Capital, Social Development Institute, 2017), http://politicalcapital.hu/pc-admin/source/media/Boell_Szelsojobb_HUN_171220.pdf.

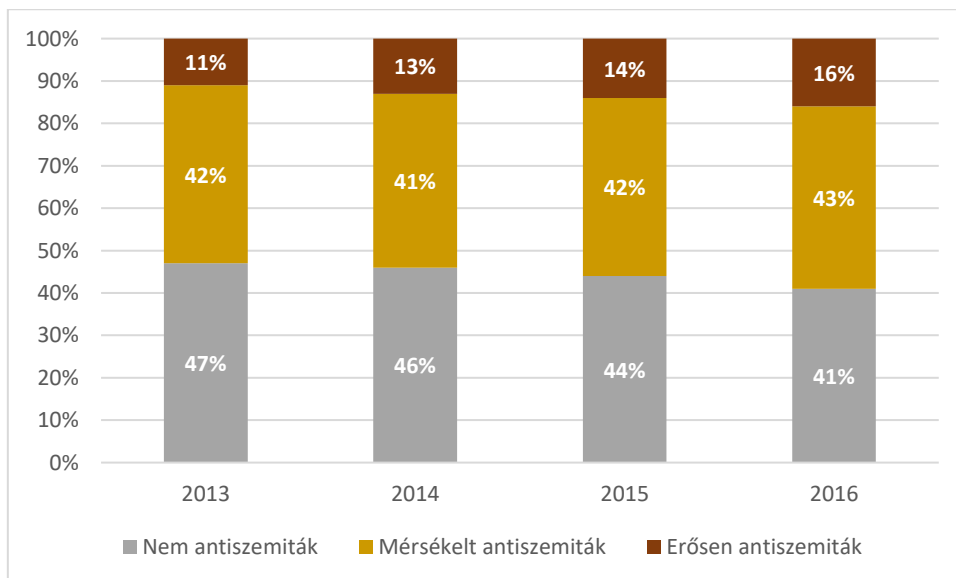

7. ábra Az antiszemiták aránya a magyar társadalomban, 2006-2016 (%). Forrás: Tett és Védelem Alapítvány, Medián

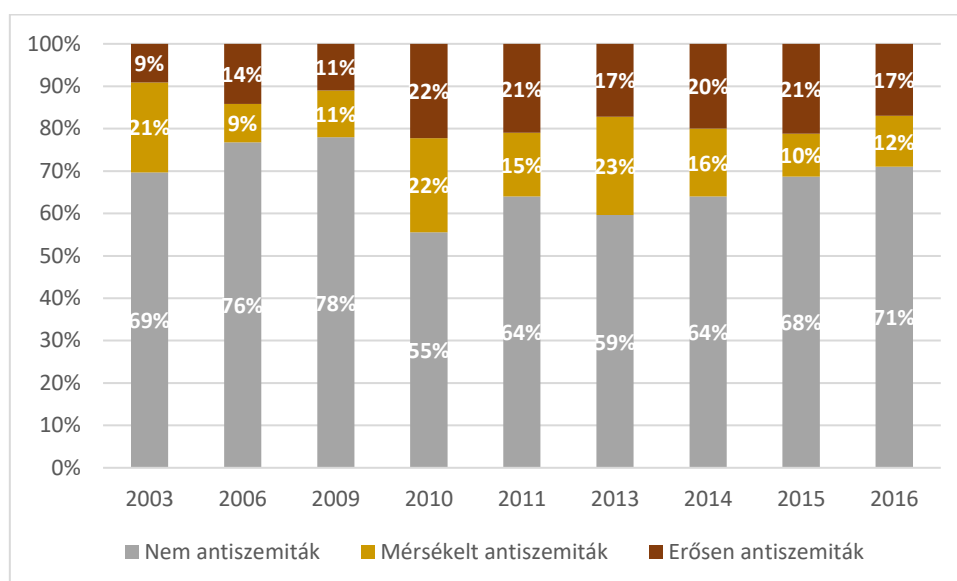

A fenti egységes, összevont mutató mellett a kutatás során megmérték az antiszemitizmus két típusának mértékét is. A historikus adatok szerint a zsidókkal kapcsolatos képzetekkel, tévhitekkel, összeesküvés-elméletekkel való egyetértést kifejező kognitív antiszemitizmus mértéke 2006 óta folyamatosan, kis mértékben növekszik, az érzelmi elutasítást és társadalmi távolságtartást kifejező affektív antiszemitizmus mértéke azonban 2010-ben ugrott meg jelentősen, majd 2013 óta összességében csökkenő tendenciát mutat, még ha az erősen illetve mérsékelt antiszemiták aránya ingadozik is. Az alábbi ábrákon látható, hogy a zsidókkal szembeni személyes averzió és távolságtartás sokkal kisebb mértékű, mint a kognitív antiszemitizmus.

8. ábra A kognitív antiszemitizmus mértéke (%). Forrás: Tett és Védelem Alapítvány, Medián

9. ábra Az affektív antiszemitizmus mértéke (%). Forrás: Tett és Védelem Alapítvány, Medián

A kutatás tartalmazott az új antiszemitizmussal²⁰ kapcsolatos állításokat is. Eszerint a lakosság 30%-a szerint „A „magyarországi zsidók egy magyar-izraeli meccsen inkább Izraelnek szurkolnak, mint Magyarországnak”, 29% szerint „Izrael agresszor, népiertást hajt végre a palesztinok ellen”, 31% szerint pedig „Az itt élő zsidók lojálisabbak Izraelhez, mint ehhez az országhoz”. Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy a 2015-ös eredményekkel összehasonlítva nőtt az Izraellel szembeni megértés, illetve szimpátia a biztonságpolitika terén. Míg 2015-ben 25% gondolta, hogy „Izrael jogos önvédelmi harcot folytat az őt ért támadások ellen”, 2016-ban ez az arány már 33% volt. 2015-ben 23% nyilatkozta, hogy „Az egyre durvább iszlám terrormerényleteket látva sokkal megértőbb vagyok Izrael iránt, mint korábban”, 2016-ban már 33%.

A politikai közbeszédben kettős folyamat figyelhető meg az antiszemitizmussal kapcsolatban. Egyrészt a Fidesz kormány zéró toleranciát hirdetett az antiszemitizmussal szemben²¹, és a migráció kapcsán magát a magyar és európai zsidóság védelmezőjeként igyekszik láttatni. Ugyanakkor a bevándorlásellenes üzenetek tartalmaznak antiszemita elemeket is. Részben szélsőjobboldali, antiszemita toposzokra is épít például a Soros György elleni kormányzati kampány, amely jól láthatóan antiszemita indulatokat gerjeszt.²² A szélsőjobboldali szcénában a migrációval kapcsolatban keringő összeesküvés-elméletekben is megjelennek antiszemita elemek (pl. a migrációt zsidók szervezik, hogy a muszlimok betelepítésével döntsék meg a keresztény Európa nemzetállamait). Továbbá a kormány emlékezetpolitikájában is visszaköszönnek olyan elemek, amelyek alkalmasak az antiszemita gondolatok felerősítésére az erre fogékonyak körében. Ilyen volt például a német megszállási emlékmű, Hóman Bálint szobrának 2015-ben tervezett felállítása Székesfehérváron, valamint Orbán Viktor 2017 nyarán tett kijelentése, amelyben „kivételes államférfinek” nevezte Horthy Miklóst²³, akinek kultuszát korábban kizárólag a Jobbik és a szélsőséges szervezetek ápolták.

²⁰ Kettős mérce alkalmazása Izraellel szemben, Izrael cselekedeteinek démonizálása, az ország létjogosultságának megkérdőjelezése. Bővebben az új antiszemitizmusról: Barna Ildikó (2017): Hungary. In Ildikó Barna, Anikó Félix (eds.): *Modern Antisemitism in the Visegrád Countries*, Budapest: Tom Lantos Institute, pp. 49–80.

²¹ ‘Zéró Tolerancia Az Antiszemitizmussal Szemben - Orbán Viktor Beszéde a Zsidó Világkongresszus Közgyűlésének Megnyitóján’, accessed 15 November 2017, http://www.mfa.gov.hu/kulkepviselet/AT_EBESZ/hu/Hirek/zido+vilagkongresszus.htm?printable=true.

²² Ezt igazolják a Soros Györgyöt ábrázoló plakátokon rendszeresen feltűnő zsidó feliratok.

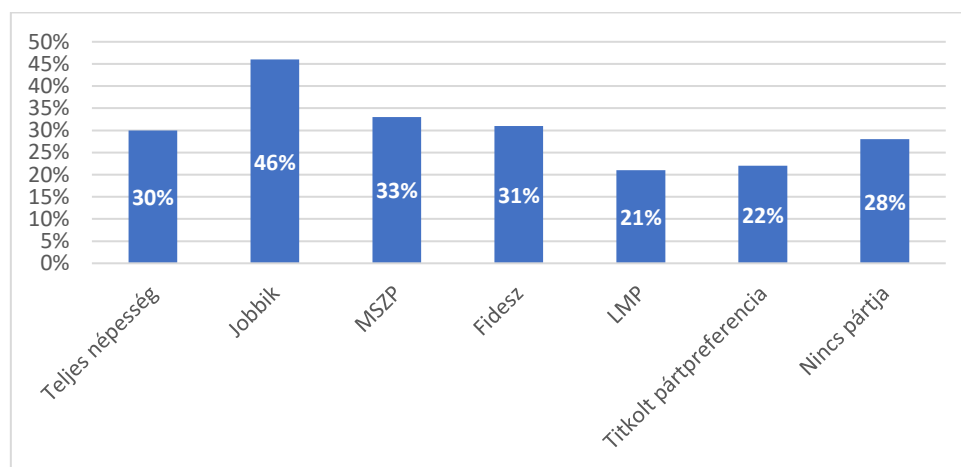
²³ A magyar zsidó közösség és Izrael kritikái miatt a kormány kénytelen volt visszavonulót fújni az ügyben, de ezt már nem a miniszterelnök, hanem Szijjártó Péter külügyminiszter tette meg. Ő kijelentette, hogy Horthy munkásságában voltak ugyan pozitív momentumok, de a „történelmi bűn kategóriájába tartozik, hogy esküjével

Az újrapozicionálási stratégia részeként a Jobbik igyekszik visszafogni az antiszemita megnyilatkozásokat, sőt, Vona Gábor pártelnök gesztusokat is tesz a zsidó közösség felé. Ennek legemblematisabb jele Vona és Mirkóczki Ádám szóvivő hanukai üdvözlése volt 2016 decemberében, amelyet 2017-ben is megismételt a párt. Egyes vezető politikusoktól és a helyi szervezetek szintjén azonban továbbra is visszatükröződnek az antiszemita gondolatok. A bevándorlásellenesség párton belüli fő arcának számító Toroczkai László alelnök előszeretettel terjeszt a zsidósággal kapcsolatos összeesküvés-elméleteket, értekezik például „zsidó háttérhatalomról”.²⁴ Sneider Tamás jobbikos parlamenti képviselő, a párt és az Országgyűlés alelnöke 2017. november 18-án beszédet mondott Horthy Budapestre való bevonulásának 98. évfordulóján, három szélsőséges paramilitáris alakulat, az Új Magyar Gárda, a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom (HVIM) és a Magyar Önvédelmi Mozgalom (MÖM) képviselőjével együtt.²⁵ A második kerületi Jobbik-alapszervezet pedig a Magyarországon megrendezett Maccabi játékok, vagyis a „zsidó olimpia” ellen szeretett volna aláírásokat gyűjteni 2017-ben.²⁶

3.3. A romaellenesség és az antiszemitizmus közti fő különbségek

Míg a romaellenesség széleskörben, politikai táborokon és társadalmi csoportokon átívelően jellemző a magyar társadalomra (kivételt csak a kisebb pártok, mint pl. az LMP támogatói jelentik, míg a Jobbik követői az átlagnál sokkal inkább romaellenesek²⁷), addig a zsidókkal kapcsolatos attitűdök erősen polarizáltak és szorosan összefüggenek a pártpreferenciával.

10. ábra A cigányellenesek aránya az egyes pártok támogatói között (%). Forrás: Tárki 2011

ellentétben nem védte meg a magyar nemzet részét képező magyar zsidóságot”. Márk Herczeg, ‘Sziijártó: Horthy Miklós Esküjével Ellentétben Nem Védte Meg a Magyar Nemzet Részét Képező Magyar Zsidóságot’, 444, 1 July 2017, <https://444.hu/2017/07/01/szijarto-horthy-miklos-eskujevel-ellentetben-nem-vedte-meg-a-magyar-nemzet-reszet-kepezo-magyar-zsidosagot>.

²⁴ Juhász Attila et al., ‘Az átrendeződés éve - A Populista Jobb és a Szélsőjobb a Mai Magyarországon’.

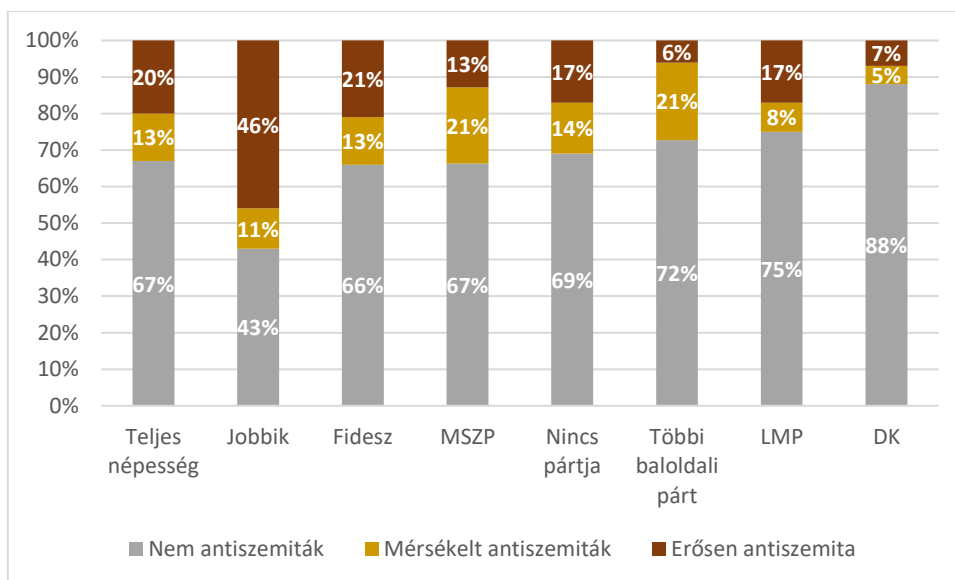
²⁵ ‘Horthy Miklós Bevonulására Emlékeznek Novemberben | Alfahír’, accessed 17 November 2017, https://alfahir.hu/2017/10/19/kenderes_horthy_liget_horthy_miklos_megemlekezes_jobbik_hvim_mom_uj_magyar_garda.

²⁶ ‘A Zsidó Olimpia Ellen Gyűjt Aláírásokat a Jobbik’, accessed 17 November 2017, http://hvg.hu/itthon/20170305_A_zsido_olimpia_ellen_gyujt_alaitrasokat_a_Jobbik.

²⁷ Anikó Bernát et al., ‘A Radikalizmus és a Cigányellenesség Gyökerei a Szélsőjobboldal Szimpatizánsai Körében (co-Authors)’.

A TEV megbízásából készült 2016-os Medián felmérés szerint a Jobbik az egyetlen pár, amelynek támogatói az átlagnál jelentősen antiszemitaabbak, míg a Fidesz, MSZP és a párt nélküliek körében a nem antiszemita aránya megegyezik az átlaggal, és csak a kis baloldali, zöld és liberális pártok támogatói kevésbé antiszemita az átlagnál. A képet azonban tovább árnyalja, hogy jelentős különbségek láthatók az erősen és a mérsékelt antiszemita arányában az egyes pártok támogatói között.

11. ábra Az antiszemita mértéke az egyes választói csoportokban (%) Forrás: Tett és Védelem Alapítvány, Medián

A Political Capital 2013-as kutatása szerint azonban az antiszemita mértéke és a pártpreferencia között eltérő összefüggés látszik attól függően, hogy milyen típusú antiszemitizmust vizsgálunk. Míg az előítéletes antiszemita esetén a Jobbik jelentősen „kiemelkedik” a mezőnyből, összeesküvéses antiszemita esetén már jóval kisebb a különbség a jobboldali pártok között. Az antiszemita összeesküvés-elméletekben való hit tehát választóvonalat húz a bal és jobboldali pártok szavazói között. A jobboldali szavazók fogékonysága feltehetően nem független a pártok kommunikációjától, üzeneteitől, ami utal az elméleti fejezetben ismertetett jellemzőre, hogy az antiszemita politikailag, ideológiailag motivált. Az összeesküvéses, kognitív antiszemita tartalmából, mértékéből és a pártpreferenciával való összefüggéséből következik hogy az antiszemita elsősorban szimbolikus, világmagyarázó, ideológiai funkciót tölt be, és kódoltan jelenik meg.²⁸ Ezzel szemben a romaellenességben nagy szerepet játszik a személyes elutasítás, ahogy erre utaltunk az elméleti fejezetben. Míg a zsidókat jórészt pozitív tulajdonságokkal azonosítják, és a túlzott befolyásuktól tartanak, addig a romaellenesség a romáknak tulajdonított negatív sztereotípiákon alapszik.

Az antiszemita szimbolikus és a romaellenesség „gyakorlati”, közvetlen fenyegetésként értelmezett jellege magyarázza nagyrészt a két jelenség megnyilvánulásának a különbségét. Bár a társadalom egyharmada antiszemita tekinthető, az antiszemita, néhány sajnálatos esetet leszámítva, szinte kivétel nélkül retorikai szinten marad, nem nyilvánul meg személy vagy tulajdon elleni erőszakos, fizikai atrocitásban vagy személyes diszkriminációban. Ezzel szemben a cigányellenesség közvetlenül jelen van a társadalom egyes tagjai között, lezárja a csatornákat romák

²⁸ Krekó Péter, Juhász Attila, and Molnár Csaba, 'Antiszemita Bestiárium - Hét állítás a Magyarországi Antiszemita Politikai Természetéről', Szombat Online, 25 November 2013, <http://www.szombat.org/politika/antiszemita-bestiarium-2>.

és nem romák között, és az etnikai erőszak kockázatát hordozza magában, ahogy azt számos eset igazolta is.²⁹

4. A romaellenességet és az antiszemitizmust magyarázó háttérváltozók

Két módszerrel vizsgáltuk a romaellenesség és az antiszemitizmus mögött fellelhető, e jelenségeket magyarázó demográfiai, pszichológiai, motivációs és ideológiai jellemzőit. Egyrészt meta-analízist végeztünk a 2005 és 2016 között készült magyarországi empirikus kutatások eredményeiből, másrészt online kérdőíves vizsgálatot folytattunk a felnőtt magyar lakosság körében.

4.1. Meta-analízis

Kutatásunkban azt a kérdést vizsgáltuk meg, hogy az empirikus kutatások milyen mértékű összefüggést tükröznek a romaellenesség illetve az antiszemitizmus és bizonyos demográfiai háttérváltozókkal mint a nem, iskolai végzettség és életkor, illetve pszichológiai és ideológiai háttérváltozókkal mint a politikai orientáció, tekintélyhez való viszonyulás (SDO és RWA), nemzeti identitás és a kontaktus gyakorisága.

4.1.1. A meta-analízis módszertana

Keresési stratégia és beválogatási kritériumok

A MATARKA, MTMT, PsychInfo, Scencedirect, OSZK, doktori.hu, akademiainfo.com adatbázisokban a következő kulcsszavakat és ezek kombinációit használtuk a kereséshez, hogy a magyar és angol nyelvű kutatásokat azonosítsuk: cigányellenesség, romaellenesség, cigány, roma, romafóbia, anti-Roma, anti-Gypsyism, antiszemitizmus, zsidóellenesség, zsidó, antisemitism, anti-Jew, sztereotípiák, előítélet, diszkrimináció, attitűd. A fenti keresőmechanizmussal talált cikkek hivatkozásjegyzékét megvizsgáltuk, további releváns szakirodalmat keresve. Átnéztük a hazai és nemzetközi közvéleménykutató szervezetek nyilvános dokumentációit. Az ú.n. „grey literature” felkutatásához körlevelet küldtünk ki a az ország felsőoktatási intézményei társadalomtudománnyal foglalkozó intézeteinek és tanszékeinek, a Magyar Pszichológiai Társaságnak és a Magyar Szociológiai Társaságnak.

A kiválasztott cikkeknek a következő kritériumoknak kellett megfelelniük: (a) romaellenesség és/vagy antiszemitizmust mérő (b) magyarországi adatfelvételű (c) magyar vagy angol nyelvű, (d) az adatok gyűjtésére 2005 és 2017 között került sor, (e) nem-kísérleti, kvantitatív kutatás, vagy amennyiben kísérlet, az előteszt eredményei korrelációs összefüggések feltárására alkalmas, amely legalább egy általunk vizsgált egyik további változót is tartalmazott. A kutatásokat két független kódoló kódolta a beválogatási feltételek szerint. Minden diszkrepancia a kódolók között megbeszéléssel vagy egy harmadik kódoló bevonásával oldódott fel.

Habár a metaanalízisbe bekerült kutatások száma nem túl magas, továbbá az azonos kutatóműhelyben készült kutatások aránylag nagy száma a beválasztott hatások diverzitását bizonyos mértékig mindenképpen korlátozza, ezt ellensúlyozza, hogy az összelemszám igen magas, továbbá az egyes vizsgálatok átlagos elemszáma is messze meghaladja a pszichológiai kutatások tipikus résztvevői számát.

Módszer

A meta-analízis elvégzéséhez a Comprehensive Meta-Analysis programot használtuk (Borenstein, Hedges, Higgins, & Rothstein, 2005). A metaanalízisbe a változók közötti korreláció hatásmagnúságát és

---

²⁹ A legtragikusabb és leginkább figyelmet keltő a a romák ellen elkövetett gyilkosságsorozat volt 2008-2009 során.

az elemszámot emeltük be. Az átlag hatásnagyság és a konfidencia intervallum kiszámolására a random-effect modellt használtuk (Lipsey & Wilson, 2001; Raudenbush, 2009), ami figyelembe veszi a résztvevők, kutatási elrendezés különbségeit, és nem kívánja meg, hogy egy bizonyos hatásnagyságot feltételezzünk a változók között. Ez a megközelítés azt feltételezi, hogy a hatásnagyságok akár eltérőek, akár ugyanakkorak is lehetnek a különböző tanulmányokban. A hatásnagyság heterogenitásának meghatározására Q statisztikát használtunk, a szingifikáns Q érték jelezte a heterogén hatást, amely azt jelenti, hogy a beválogatott kutatásokban nagyobb a variabilitás, mint ami a becsült mintaálasztási hibából adódhatna (Lipsey & Wilson, 2001).

A publikációs torzítás egyik oka, ha a szakfolyóiratok kevésbé nyitottak az olyan eredmények publikálására, mely nem mutat ki szignifikáns összefüggést a vizsgált változók között vagy amely nem mutat fel valamilyen új kutatási eredményt. Ennek következtében előfordul, hogy a feltételezésekkel ellentétes eredményeket hozó kutatások a „szürke irodalom” részévé válnak, vagyis bár elkészültek, azok nem jelennek meg, mások számára nem elérhetők. Ez a hiány torzítja az adott jelenség összefüggéseiről alkotott tudást, ezért a metaanalízis kivitelezése során törekedni kell arra, hogy egyrészt elérjük a meg nem jelent kutatásokat, másrészt azonosítsuk, hogy a megjelent és a meg nem jelent kutatási eredmények között van-e szisztematikus különbség (Borenstein, Hedges, Higgins, & Rothstein, 2009). Ezt a torzítást a funnel plot megvizsgálásával lehet ellenőrizni, amely alapján látható, hogy az eredmények egyenletesen oszlanak-e meg. Jelen esetben nem feltételeztük a szürke irodalom ilyen jellegű torzítását, hiszen az általunk elért nem publikált kutatási eredmények többnyire azért nem kerültek publikálásra, mert vagy még nagyon frissek, vagy eleve nem publikálásra készültek, tehát például szakdolgozatok.

A klasszikus fail-safe N jelzi a hatás megbízhatóságát. Ez a szám megmutatja, hogy hány olyan kutatást kellene az elemzésbe bevonnunk, amelynél a vizsgált összefüggés nem szignifikáns, hogy a talált szignifikáns hatásnagyság megszűnjön. A fail-safe érték robosztus $5k+10$ felett, ahol a k a metaanalízisbe bevont tanulmányok számát jelzi (Rosenthal, 1979). Ezt a próbát minden elemzés esetén lefuttattuk, azonban nem szignifikáns összefüggés esetén az eredmény nem értelmezhető, ezért arról külön nem számolunk be. Az fail-safe teszt értékeit a táblázatokba ebben az esetben is feltüntettük.

A kutatásokban használt előítélet mérőeszközöket csoportosítottuk: átfogó attitűd (ha a mérőeszköz kognitív, érzelmi és viselkedéses tételeket is tartalmazott), érzelmi elutasítás és diszkrimináció kategóriákat alakítva ki. Ha a kutatás többféle romaellenesség mérőeszközt használt, egyesítve és a mérőeszköz típusára is elvégeztük a metaanalízist. Erre azért volt szükség, mert bár a romaellenesség esetén az érzelmi, kognitív és a viselkedéses diszkrimináció erős együtt járást mutat, ugyanez nem igaz az antiszemitizmus esetén, ahol a kognitív dimenzió és az érzelmi elutasítás kevésbé függ össze. Továbbá azt feltételeztük, hogy bizonyos háttérváltozók csak az elutasítás egy-egy komponensével mutatnak együttjárást, például korábbi kutatások szerint a kontaktus elsősorban az előítéletek érzelmi komponensére hat (ld. Tropp & Pettigrew, 2005).

Mivel a kutatások nagyobb része országos reprezentatív felmérés volt, így a nem, iskolai végzettség és az életkor mutatói lefedik a teljes magyar népességet, bár a metaanalízisben szerepelnek kizárólag hallgatói mintán készült kutatások, egy-egy speciális csoport körében illetve kényelmi mintavétellel gyűjtött adatok is. A tekintélyelvűség mérésére a kutatások többsége szociális dominancia orientáció skálát használt, amelyről elmondható, hogy a kutatások mindegyikében a középérték alatti átlagot mutatott, tehát a válaszadók inkább kritikusan gondolkodnak a társadalmi hierarchiáról és egyes csoportok dominanciájáról. A tekintélyelvűséget mérésére az RWA és az F-skála csak a kutatások kisebb részében jelent meg. Az SDO-val ellentétben ezeknek a tételeknek az átlaga a középérték feletti, tehát a válaszadókra inkább jellemző volt.

A nemzeti identitás mérése heterogén módon történt, a legfontosabb különbségtétel, hogy a kutatások egy része a nemzethez való kötődést, a nemzettel való azonosulást és patriotizmust nézte, míg más kutatások a nacionalista, glorifikáló attitűdöket is vizsgálta. Míg a patriotizmust mérő skálák átlagpontszáma kifejezetten magas, a nacionalizmus skálán elért értékek a középérték alatti átlagot mutatnak, és minden esetben alacsonyabbak, mint az azonos kutatás nemzeti identitás skálájának átlagpontszáma.

A kontaktus mérése a kutatásokban nem volt konzisztens, egy részük a barátságok, közeli ismeretség meglétére vagy számára kérdezett rá, a kutatások kisebb hányada azonban csak a kontaktus gyakoriságára kérdezett rá, amely akár a teljesen felszínes – a csoportközi kontaktus optimális feltételeit teljesen hiányoló – találkozást is jelentheti. Az eredmények azt mutatják, hogy a romákkal való kontaktus általában gyakori és felszínes, a roma barátok száma viszont alacsony minden vizsgált mintában. A zsidókkal való kontaktusra csak a kutatások kisebb része kérdezett rá, a válaszok alapján a többségnek nincs zsidó ismerőse vagy barátja.

4.1.2. Romaellenességgel kapcsolatos eredmények

Leíró statisztika

Összesen 40 kutatás 296 hatásnagyságának vizsgálata került be a romaellenesség összefüggéseit tesztelő metaanalízisbe, melyből 7 folyóiratban publikált cikk, 22 nyilvánosan elérhető adatbázis és 11 nem publikált kutatás volt. Két kutatás (Kende, Tropp és Lantos, 2017; Orosz és mtsai, 2016) intervenció tesztelése volt, ezeknek az intervenció előtti hatásnagyságát használtuk, tehát az ok-okozati összefüggésre utaló adatok a kutatásba nem kerültek be. Harminckét kutatás magyar nyelven, és 8 angol nyelven volt elérhető. Összesen 33329 kitöltő vett részt, a mintanagyság átlaga 833,23 volt (SD = 662,95). A funnel plot a hatásnagyságok vizsgálata minden lefuttatott vizsgálat esetén egyenletes eloszlást mutatott, tehát nincs publikációs torzítás az analízisben használt tanulmányokra nézve, bár helyenként csak kis hatásnagyságokat tudtunk azonosítani. Ezt az adott változóknál jeleztük.

A romaellenesség vizsgálatára a kutatások egymáshoz hasonló mérőeszközöket használtak, azonban ezek válaszkálái, megfogalmazása némiképp különbözött egymástól, megnehezítve annak felmérését, hogy a vizsgált időszakban a romaellenesség milyen mértékű volt. Az előítéletek érzelmi komponensét többnyire érzelmi hőmérővel, az elutasítás viselkedéses komponensét Bogardus társadalmi távolság skálájával vagy annak valamilyen módosított változatával számolták ki, az átfogó mérőeszközt pedig többnyire Enyedi, Fábíán és Sik (2004) vagy Kende és mtsai (2017) által kidolgozott romaellenesség skála jelentette. A mérőeszközök sajátossága, hogy direkt és nyílt kérdések mentén fogalmazza meg az elutasítást, amely érzékenyvé teszi a mérőeszközt a társas kívánatosságra. A nyílt kérdések alkalmazása a romaellenesség esetén Magyarországon azonban indokolt, hiszen a megkülönböztetés nem ütközik társadalmi normákba, a viselkedésnek jobb prediktor a nyílt elutasítás, mint bármely más burkolt mérőeszköz (lásd Kende és mtsai, 2017; Kteily, Bruneau, Waytz és Cotterill, 2015). A romaellenesség mértéke minden vizsgálatban a középérték feletti átlagot mutat, tehát a válaszadók inkább egyetértenek az elutasító állításokkal.

Az 8. táblázat az összes vizsgált változó mentén tartalmazza a feldolgozott kutatások legfontosabb adatait.

8. táblázat A romaellenesség metaanalízisekben felhasznált kutatások legfontosabb adatai

	Kutatások	Adat-felvételek	Hatások	Folyóirat-cikk	Nyilvános adatbázis	Nem publikált	Magyar	Angol	N	Átlag N	Átlag SD
Total	40	41	296	7	22	11	32	8	33329	833	663
Nem	37	38	61	7	20	10	29	8	32827	864	665

Életkor	36	37	60	7	19	10	28	8	31852	861	674
Iskolai végzettség	29	29	48	1	18	10	27	2	24191	834	411
SDO	12	13	29	3	4	5	10	2	7527	579	425
RWA	7	7	14	0	4	3	7	0	4515	645	429
Nemzeti identitás	15	15	29	3	8	4	11	4	12195	813	489
Politikai orientáció	16	16	25	2	10	4	10	6	15384	962	337
Kontaktus	15	16	30	4	6	5	11	4	13425	839	319

A metaanalízis összefoglaló eredményeit a 9. táblázat tartalmazza.

9. táblázat A romaellenesség metaanalízisek eredményei

Változó	K	r	Fisher z	95% CI	Q	I ²	N fail-safe
Nem	38	,001	0,06	[-,02; ,02]	98,96***	62,61	0
Életkor	37	-0,009	-0,68	[-,04; ,02]	172,50***	79,71	0
Iskolai végzettség	29	-0,08	-4,42***	[-,11; -,04]	190,61***	85,31	843
SDO	13	0,28	6,42***	[,20; ,36]	161,63***	92,58	1653
RWA	7	0,33	5,52***	[,22; ,44]	94,11***	93,63	723
Nemzeti identitás	15	0,14	3,46**	[,06 ; ,21]	246,34***	94,32	719
Politikai orientáció	16	0,16	3,65***	[,07 ; ,24]	433,93***	96,54	1157
Kontaktus	16	0,07	1,3	[-,04 ; ,18]	592,67***	97,47	196

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001. A változók közötti szignifikáns összefüggéseket félkövérrel jelöltük.

A romaellenesség és a nem összefüggései

Nem találtunk összefüggést a romaellenesség és a nem között (3. táblázat), az átlag hatásnagyság r =,001 (p = 0,949), a hatás heterogén volt (Q(37) = 98,96; p < 0,001). A publikációs torzítás tesztelésére minden hatásnagyságot Fisher Z-vé alakítottunk. Összefüggést akkor sem találtunk, amikor a romaellenesség különböző aspektusait külön vizsgáltuk.

10. táblázat A romaellenesség és a nem összefüggései.

Változó	Nem						
	K	r	Fisher z	95% CI	Q	I ²	N fail-safe
Összes kutatás	38	,001	0,06	[-,02; ,02]	98,96***	62,61	0
Átfogó attitűd	26	0,00	-0,14	[-,03; ,02]	64,67**	61,34	0
Érzelmi elutasítás	13	-0,01	-0,63	[-,05 ; ,03]	44,32***	72,93	0
Diszkrimináció	22	0,01	0,57	[-,02; ,03]	47,62**	55,90	0

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001.

A romaellenesség és az életkor összefüggései

Nem találtunk összefüggést a romaellenesség és az életkor között (4. táblázat), az átlag hatásnagyság $r = -0,01$ ($p = 0,498$), a hatás heterogén volt ($Q(35) = 172,50$; $p < 0,001$).

11. táblázat. A romaellenesség és az életkor összefüggései.

Változó	Életkor						N fail-safe
	k	R	Fisher z	95% CI	Q	I ²	
Összes kutatás	36	-0,009	-0,678	[-,04; ,02]	172,50***	79,71	0
Átfogó attitűd	25	-0,03	-1,42	[-,06; ,01]	125,83***	80,93	31
Érzelmi elutasítás	13	-0,02	-0,50	[-,10 ; ,06]	164,82***	92,72	1
Diszkrimináció	22	0,01	0,50	[-,03; ,05]	133,47***	84,27	0

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$.

A romaellenesség és az iskolai végzettség összefüggései

Szignifikáns összefüggést találtunk a romaellenesség és az iskolai végzettség között vagyis a magasabb iskolai végzettségű emberek alacsonyabb romaellenességet mutatnak (5. táblázat), az átlag hatásnagyság $r = -0,08$ ($p < 0,001$), a hatás heterogén volt ($Q(28) = 190,61$; $p < 0,001$). Ez az összefüggés a romaellenesség érzelmi és diszkrimináció komponensénél nem állt fenn, ott az életkor és az elutasítás között nem volt kapcsolat. A fail-safe N teszt alapján $N_{fs} = 843$ eredmény kellene ahhoz, hogy az eredményeket nem-szignifikánssá alakítsa, ami robusztusnak tekinthető (Rosenthal, 1979).

12. táblázat A romaellenesség és az iskolai végzettség összefüggései.

Változó	Iskolai végzettség						N fail-safe
	k	R	Fisher z	95% CI	Q	I ²	
Összes kutatás	29	-0,08	-4,42***	[-,11; -,04]	190,61***	85,31	843
Átfogó attitűd	22	-0,09	-4,13***	[-,14; -,05]	171,07***	87,72	673
Érzelmi elutasítás	10	,00	0,13	[-,06; ,06]	70,50***	87,23	0
Diszkrimináció	16	-,03	-1,40	[-,07; ,01]	82,38***	81,79	29

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$. A változók közötti szignifikáns összefüggéseket félkövérrel jelöltük.

A romaellenesség és a szociális dominancia orientáció (SDO) összefüggései

Pozitív összefüggést találtunk a romaellenesség és a SDO között (6. táblázat), az átlag hatásnagyság $r = 0,28$ ($p < 0,001$), a hatás heterogén volt ($Q(12) = 161,63$; $p < 0,001$) vagyis a magasabb SDO érték nagyobb mértékű romaellenességgel jár együtt. Ez az összefüggés a romaellenesség minden komponensével kapcsolatban külön is kimutatható. A fail-safe N teszt alapján $N_{fs} = 1653$ eredmény kellene ahhoz, hogy az eredményeket nem-szignifikánssá alakítsa, ami robusztusnak tekinthető (Rosenthal, 1979).

13. táblázat A romaellenesség és a szociális dominancia orientáció összefüggései.

Változó	SDO						N fail-safe
	k	r	Fisher z	95% CI	Q	I ²	
Összes kutatás	13	0,28	6,42***	[,20; ,36]	161,63***	92,58	1653
Átfogó attitűd	14	0,27	7,00***	[,20; ,34]	154,79***	91,60	1816
Érzelmi elutasítás	8	0,25	4,19***	[,14 ; ,36]	124,76***	94,39	564
Diszkrimináció	7	0,22	3,64	[,10; ,33]	3,64***	92,25	263

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$. A változók közötti szignifikáns összefüggéseket félkövérrel jelöltük.

A romaellenesség és jobboldali tekintélyelvűség (RWA)

Pozitív összefüggést találtunk a romaellenesség és az RWA között (7. táblázat), vagyis a magasabb RWA érték erősebb romaellenességgel jár együtt, az átlag hatásnagyság $r = 0,33$ ($p < 0,001$), a hatás heterogén volt ($Q(6) = 94,11$; $p < 0,001$). Ez az összefüggés egyedül a romaellenesség diszkriminációt vizsgáló skálájával nem volt kimutatható, minden más attitűddimenzió esetén szintén kimutatható. A fail-safe N teszt alapján $N_{fs} = 723$ eredmény kellene ahhoz, hogy az eredményeket nem-szignifikánssá alakítsa, ami robusztusnak tekinthető (Rosenthal, 1979).

14. táblázat A romaellenesség és a jobboldali tekintélyelvűség összefüggései.

Változó	RWA						N fail-safe
	k	r	Fisher z	95% CI	Q	I^2	
Összes kutatás	7	0,33	5,52***	[,22; ,44]	94,11***	93,63	723
Átfogó attitűd	7	0,33	5,52***	[,22; ,44]	94,11***	93,63	723
Érzelmi elutasítás	3	0,17	5,96***	[,11; ,22]	3,37	40,73	46
Diszkrimináció	4	0,07	1,26	[-,04; ,17]	12,62**	76,221	4

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$. A változók közötti szignifikáns összefüggéseket félkövérrel jelöltük.

Romaellenesség és nemzeti identitás

A kutatások a nemzeti identitás glorifikáció, kötődés, büszkeség, identifikáció és ellenazonosulás aspektusait egyaránt mérték. Pozitív összefüggést találtunk a romaellenesség és a nemzeti identitás között (8. táblázat), az átlag hatásnagyság $r = 0,15$ ($p = 0,001$), a hatás heterogén volt ($Q(14) = 163,41$; $p < 0,001$), vagyis az erősebb nemzeti identitás erősebb romaellenességgel jár együtt. Ez az összefüggés a romaellenesség minden attitűdkomponense esetén kimutatható volt. A funnel plot a hatásnagyságok egyenletes eloszlását mutatta. A fail-safe N teszt alapján $N_{fs} = 968$ eredmény kellene ahhoz, hogy az eredményeket nem-szignifikánssá alakítsa, ami robusztusnak tekinthető (Rosenthal, 1979).

15. táblázat A romaellenesség és a nemzeti identitás összefüggései.

Változó	Nemzeti identitás						N fail-safe
	K	R	Fisher z	95% CI	Q	I^2	
Összes kutatás	15	0,15	4,75***	[,09; ,22]	163,41***	91,43	968
Átfogó attitűd	13	0,22	6,53***	[,15; ,28]	96,99***	87,63	1122
Érzelmi elutasítás	6	0,14	2,12*	[,01; ,27]	100,28***	95,01	160
Diszkrimináció	10	0,16	3,73***	[,07; ,23]	113,60***	92,08	438

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$. A változók közötti szignifikáns összefüggéseket félkövérrel jelöltük.

Romaellenesség és politikai orientáció

A politikai orientációt akkor emeltük be a metaanalízisbe, ha bal-jobboldali preferenciára rákérdezett. Összefüggést találtunk a romaellenesség és a jobboldali politikai orientáció között (9. táblázat), az átlag hatásnagyság $r = 0,16$, a hatás heterogén volt ($Q(15) = 433,93$; $p < 0,001$). Ez az összefüggés a romaellenesség érzelmi komponensénél és a diszkrimináció esetén nem volt kimutatható, ezeknél a változóknál a nemzeti identitással való összefüggés nem volt szignifikáns. A funnel plot nem volt egyenletes, csak kis hatásnagyságú kutatásokat találtunk. A fail-safe N teszt alapján $N_{fs} = 1157$ eredmény kellene ahhoz, hogy az eredményeket nem-szignifikánssá alakítsa, ami robusztusnak tekinthető (Rosenthal, 1979).

16. táblázat A romaellenesség és a politikai orientáció összefüggései.

Változó	Politikai orientáció
---------	----------------------

	k	r	Fisher z	95% CI	Q	I ²	N fail-safe
Összes kutatás	16	0,16	3,65***	[,07 ; ,24]	433,93***	96,54	1157
Átfogó attitűd	8	0,26	3,69**	[,12 ; ,39]	263,20***	97,04	763
Érzelmi elutasítás	9	0,00	0,06	[-,10 ; ,11]	184,61***	95,67	0
Diszkrimináció	8	0,04	1,27	[-,02 ; ,11]	72,62***	90,36	26

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001. A változók közötti szignifikáns összefüggéseket félkövérrel jelöltük.

Romaellenesség és kontaktus összefüggései

Nem találtunk összefüggést a romaellenesség és a kontaktus között (10. táblázat), az átlag hatásnagyság $r = 0,07$ ($p = 0,197$), a hatás heterogén volt ($Q(15) = 592,67$; $p < 0,001$), azonban az érzelmi összetevőt külön vizsgálva azt találtuk, hogy a több kontaktus alacsonyabb érzelmi elutasítással jár. A funnel plot nem volt egyenes, csak kis hatásnagyságú kutatásokat találtunk. A fail-safe N teszt alapján $N_{fs} = 196$ eredmény kellene ahhoz, hogy az eredményeket nem-szignifikánssá alakítsa, ami nem tekinthető robusztusnak (Rosenthal, 1979).

17. táblázat A romaellenesség és a kontaktus összefüggései.

Változó	Kontaktus						N fail-safe
	k	r	Fisher z	95% CI	Q	I ²	
Összes kutatás	16	-0,04	-0,88	[-,04 ; ,05]	492,96***	96,96	47
Átfogó attitűd	14	-0,06	-1,00	[-,17 ; ,06]	473,01***	97,25	115
Érzelmi elutasítás	8	-,17	-3,22**	[-,27 ; -,06]	95,93***	92,70	286
Diszkrimináció	8	-,13	-1,55	[-,30 ; ,02]	390,10***	98,21	271

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001. A változók közötti szignifikáns összefüggéseket félkövérrel jelöltük.

Hogy jobban megértsük az összefüggést a romaellenesség és a kontaktus között, csoportosítottuk a kutatásokat aszerint, hogy a kontaktust létező barátsággal vagy felszínebb kontaktussal mérték. Azt feltételeztük, hogy ott, ahol a kontaktus minőségibb, baráti kapcsolatot jelent, pozitív összefüggés lesz a két változó között, viszont ahol felszínes kapcsolatot, ott nem lesz ilyen összefüggés. Tizenhárom tanulmány vizsgálta a romaellenesség és a roma baráttal való kapcsolat mint kontaktus összefüggéseit és 4 tanulmány a romaellenesség és romával való találkozási gyakoriságot mint kontaktust.

Az eredmények azt mutatják, hogy míg a roma barát vagy személyesebb ismerős megléte nincs szignifikáns kapcsolatban az előítéletességgel, a kontaktus gyakorisága és az előítéletesség között negatív a kapcsolat, tehát minél többször találkozik valaki romákkal, annál előítéletesebb velük szemben.

18. táblázat A romaellenesség és a kontaktus típusainak összefüggései.

Kontaktus típusa	k	r	Fisher z	95% CI	Q	I ²	N fail-safe
Barát és ismerős megléte	13	-0,11	-1,56	[-,24 ; ,03]	653,00***	98,16	337
Kontaktus gyakoriság	4	0,05	2,60**	[,01 ; ,08]	0,76***	0,00	3

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001.

4.1.3. Az antiszemitizmussal kapcsolatos eredmények

Leíró statisztika

Összesen 24 kutatás 119 hatásnagyságának vizsgálata került be az antiszemitizmus összefüggéseit tesztelő metaanalízisbe, melyből 5 folyóiratban publikált cikk, 12 nyilvános elérhető adatbázis és 6 nem publikált kutatás volt. Tizennyolc kutatás magyar nyelven, és 5 angol nyelven volt elérhető. Összesen 22246 kitöltő vett részt, a mintanagyság átlaga 890 volt (SD = 787,38).

Az antiszemitizmus mérésére használt skálák jelentős része a romaellenességhez hasonlóan Bogardus skála vagy annak valamilyen módosított változata illetve érzelmi hőmérő volt, gyakran azzal a céllal, hogy a romaellenességgel vagy más előítéllettel összehasonlítható legyen az antiszemitizmus mértéke. Az ezeken kapott átlagértékek minden esetben nagyfokú elfogadást mutattak, jelentősen nagyobbat, mint a romákkal szemben. Számos korábbi kutatás beszámolt arról, hogy az antiszemitizmus a személyes elutasítás és a személyes érzelmek szintjén nem jellemző (lásd pl. Erős, 2004). További vizsgálatok Kovács (2010) kognitív antiszemitizmus skáláját használták, illetve más hasonló mérőeszközt, melyek a zsidókkal kapcsolatos sztereotípiákat tartalmazzák úgy mint a túlzott dominancia vagy a konspirációra törkevés. A válaszok átlaga jellemzően a középérték körül volt, tehát ezeket az állításokat a válaszadók se nem fogadták el, se nem utasították el.

19. táblázat Az antiszemitizmus metaanalízisekben felhasznált kutatások legfontosabb adatai.

	Kutatások	Adatfelvételek	Hatások	Folyóirat-cikk	Nyilvános adatbázis	Nem publikált	Magyar	Angol	N	Átlag N	Átlag SD
Total	24	26	119	5	12	6	18	5	22246	890	787
Nem	23	25	38	5	12	6	18	5	21601	864	794
Életkor	23	25	38	5	12	6	18	5	22246	890	787
Iskolai végzettség	20	20	32	3	11	6	17	3	16052	803	443
SDO	10	11	19	2	4	4	9	1	6720	611	431
RWA	7	7	12	0	4	3	7	0	4449	636	424
Nemzeti identitás	12	13	20	2	6	4	9	3	9987	768	521
Politikai orientáció	12	13	22	2	6	4	8	4	11775	906	436
Kontaktus	6	7	11	3	1	2	4	2	4742	677	416

Az alábbi táblázat tartalmazza az antiszemitizmus összefüggéseit a vizsgált háttérváltozókkal és tartalmi változókkal.

20. táblázat Az antiszemitizmus metaanalízisek eredményei.

változó	k	r	Fisher z	95% CI	Q	I ²	N fail-safe
Nem	23	0,01	0,75	[-,02; ,04]	82,27***	70,83	0
Életkor	25	0,01	0,47	[-,03; ,04]	131,92***	81,81	0
Iskolai végzettség	20	-0,06	-3,03**	[-,10; -,02]	112,03***	83,04	265
SDO	11	0,23	5,26***	[,14 ; ,30]	110,15***	90,92	794
RWA	7	0,28	3,19**	[,11 ; ,43]	189,99***	96,84	680

Nemzeti identitás	13	0,18	4,86***	[,11 ; ,25]	148,73***	91,93	815
Politikai orientáció	13	0,02	0,27	[-,11; ,15]	586,09***	97,95	70
Kontaktus	7	-0,03	-0,41	[-,16; ,10]	118,27***	94,93	0

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$. A változók közötti szignifikáns összefüggéseket félkövérrel jelöltük.

Antiszemitizmus és a nem összefüggései

Nem találtunk összefüggést az antiszemitizmus és a nem között (14. táblázat), az átlag hatásnagyság $r = 0,01$ ($p = 0,451$), a hatás heterogén volt ($Q(24) = 82,27$; $p < 0,001$).

21. táblázat Az antiszemitizmus és a nem összefüggései.

Változó	Nem						
	k	R	Fisher z	95% CI	Q	I^2	N fail-safe
Összes kutatás	23	,01	0,75	[-,02; ,04]	82,27***	70,83	0
Átfogó attitűd	11	-0,01	-0,37	[-,06; ,04]	42,45***	76,45	0
Érzelmi elutasítás	10	0,01	0,36	[-,05 ; ,07]	46,68***	80,72	0
Diszkrimináció	17	0,01	0,89	[-,01; ,03]	28,37*	43,60	0

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$.

Antiszemitizmus és az életkor összefüggései

Nem találtunk összefüggést az antiszemitizmus és az életkor között (15. táblázat), az átlag hatásnagyság $r = 0,01$ ($p = 0,639$), a hatás heterogén volt ($Q(24) = 81,81$; $p < 0,001$). Ugyanakkor az érzelmi elutasítás dimenziójában, a fiatalok esetén nagyobb mértékű antiszemitizmus volt jellemző, míg a diszkrimináció esetén az összefüggés éppen ellentétes volt, az idősebbeknél volt magasabb.

22. táblázat Az antiszemitizmus és az életkor összefüggései.

Változó	Életkor						
	k	r	Fisher z	95% CI	Q	I^2	N fail-safe
Összes kutatás	25	0,01	0,47	[-,03; ,04]	131,92***	81,81	0
Átfogó attitűd	11	0,01	0,18	[-,04; ,05]	33,09***	69,78	0
Érzelmi elutasítás	10	-0,11	-3,90***	[-,17 ; -,06]	47,28***	80,97	224
Diszkrimináció	17	0,03	2,36*	[,01; ,05]	30,35*	47,29	19

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$. A változók közötti szignifikáns összefüggéseket félkövérrel jelöltük.

Antiszemitizmus és az iskolai végzettség összefüggései

Negatív, szignifikáns összefüggést találtunk az antiszemitizmus és az iskolai végzettség között, vagyis az alacsonyabb iskolai végzettség nagyobb mértékű antiszemitizmussal járt együtt (16. táblázat), az átlag hatásnagyság $r = -0,06$ ($p = 0,002$), a hatás heterogén volt ($Q(19) = 112,03$; $p < 0,001$). A fail-safe N teszt alapján $N_{fs} = 265$ eredmény kellene ahhoz, hogy az eredményeket nem-szignifikánssá alakítsa, ami robusztusnak tekinthető (Rosenthal, 1979). A talált összefüggés nem mutatkozott meg az átfogó mérőeszközökkel mért antiszemitizmus esetén.

23. táblázat Az antiszemitizmus és az iskolai végzettség összefüggései.

Változó	Iskolai végzettség						
	k	R	Fisher z	95% CI	Q	I^2	N fail-safe
Összes kutatás	20	-0,06	-3,03**	[-,10; -,02]	112,03***	83,04	265

Átfogó attitúd	8	-0,03	-0,95	[-,10; ,03]	46,61***	84,98	4
Érzelmi elutasítás	8	-0,04	-3,02**	[-,07; ,01]	8,21	14,68	12
Diszkrimináció	16	-0,06	-2,67**	[-,11; ,02]	77,85***	80,73	144

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$. A változók közötti szignifikáns összefüggéseket félkövérrel jelöltük.

Antiszemitizmus és a szociális dominancia orientáció (SDO) összefüggései

Pozitív összefüggést találtunk az antiszemitizmus és az SDO között vagyis magasabb SDO esetén inkább jellemző az antiszemitizmus is (17. táblázat), az átlag hatásnagyság $r = 0,23$ ($p < 0,001$), a hatás heterogén volt ($Q(10) = 110,15$; $p < 0,001$). Az összefüggés külön-külön is kimutatható volt az antiszemitizmus minden komponensénél. A funnel plot a hatásnagyságok egyenletes eloszlását mutatta, A fail-safe N teszt alapján $N_{fs} = 794$ eredmény kellene ahhoz, hogy az eredményeket nem-szignifikánssá alakítsa, ami robusztusnak tekinthető (Rosenthal, 1979).

24. táblázat Az antiszemitizmus és a szociális dominancia orientáció összefüggései.

Változó	Szociális dominancia orientáció						
	k	r	Fisher z	95% CI	Q	I^2	N fail-safe
Összevonva	11	0,23	5,26***	[,14 ; ,30]	110,15***	90,92	794
Attitúd	4	0,31	4,09***	[,17 ; ,45]	39,57***	92,42	224
Előítélet	6	0,17	3,07**	[,06 ; ,27]	47,73***	89,52	148
Diszkrimináció	9	0,18	6,25***	[,13 ; ,24]	29,45***	72,83	346

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$. A változók közötti szignifikáns összefüggéseket félkövérrel jelöltük.

Antiszemitizmus és a jobboldali tekintélyelvűség (RWA) összefüggései

Pozitív összefüggést találtunk az antiszemitizmust és az RWA között (18. táblázat), az átlag hatásnagyság $r = 0,28$ ($p = 0,001$), a hatás heterogén volt ($Q(6) = 189,99$; $p < 0,001$), amely összefüggés minden vizsgált dimenzióban kimutatható volt. Tehát aki magasabb RWA-val rendelkezik, annál inkább kis hatásnagyságú kutatásokat találtunk. A fail-safe N teszt alapján $N_{fs} = 680$ eredmény kellene ahhoz, hogy az eredményeket nem-szignifikánssá alakítsa, ami robusztusnak tekinthető (Rosenthal, 1979).

25. táblázat Az antiszemitizmus és a jobboldali tekintélyelvűség összefüggései.

Változó	Jobboldali tekintélyelvűség						
	k	r	Fisher z	95% CI	Q	I^2	N fail-safe
Összevonva	7	0,28	3,12**	[,11 ; ,43]	189,99***	96,84	680
Attitúd	4	0,43	5,27***	[,28 ; ,55]	43,79***	93,15	478
Előítélet	2	0,29	6,04***	[,20 ; ,37]	2,77	63,90	-
Diszkrimináció	6	0,12	3,00**	[,04 ; ,19]	17,64**	71,66	56

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$. A változók közötti szignifikáns összefüggéseket félkövérrel jelöltük.

Antiszemitizmus és a nemzeti identitás összefüggései

Pozitív összefüggést találtunk az antiszemitizmus és a nemzeti identitás között (19. táblázat), az átlag hatásnagyság $r = 0,18$ ($p < 0,001$), a hatás heterogén volt ($Q(12) = 148,73$; $p < 0,001$), amely kimutatható volt külön-külön is minden vizsgált dimenzióban. A fail-safe N teszt alapján $N_{fs} = 815$ eredmény kellene ahhoz, hogy az eredményeket nem-szignifikánssá alakítsa, ami robusztusnak tekinthető (Rosenthal, 1979).

26. táblázat Az antiszemitizmus és a nemzeti identitás összefüggései.

Változó	Nemzeti identitás
---------	-------------------

	k	r	Fisher z	95% CI	Q	I ²	N fail-safe
Összevonva	13	0,18	4,86***	[,11 ; ,25]	148,73***	91,93	815
Attitúd	5	0,29	15,99***	[,25 ; ,32]	3,70	0	286
Előítélet	5	0,12	5,01***	[,07 ; ,16]	8,48	52,82	66
Diszkrimináció	10	0,11	3,32**	[,05 ; ,18]	64,92***	86,14	168

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001. A változók közötti szignifikáns összefüggéseket félkövérrel jelöltük.

Antiszemitizmus és a politikai orientáció összefüggései

A politikai orientációt akkor emeltük be a metaanalízisbe, ha bal-jobboldali preferenciára rákérdezett. Az antiszemitizmus és a politikai orientáció között szignifikáns összefüggést találtunk (20. táblázat), ami azt jelenti, hogy a jobboldali politikai orientáció erősebb antiszemitizmussal járt együtt az átlag hatásmagyság $r = 0,16$ ($p = 0,006$), a hatás heterogén volt ($Q(12) = 489,32$; $p < 0,001$). A funnel plot nem volt egyenletes, csak kis hatásmagyságú kutatásokat találtunk. A fail-safe N teszt alapján $N_{fs} = 644$ eredmény kellene ahhoz, hogy az eredményeket nem-szignifikánssá alakítsa, ami robusztusnak tekinthető (Rosenthal, 1979).

27. táblázat Az antiszemitizmus és a politikai orientáció összefüggései.

Politikai orientáció							
Változó	K	r	Fisher z	95% CI	Q	I ²	N fail-safe
Összes kutatás	13	0,16	2,74***	[,05 ; ,27]	489,32***	97,55	644
Átfogó attitúd	8	0,30	4,53***	[,17 ; ,42]	184,13***	96,20	891
Érzelmi elutasítás	8	0,20	4,95***	[,12 ; ,27]	75,19***	90,69	534
Diszkrimináció	6	0,02	0,25	[-,11 ; ,14]	145,05***	96,55	0

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001. A változók közötti szignifikáns összefüggéseket félkövérrel jelöltük.

Antiszemitizmus és a kontaktus összefüggései

Nem találtunk összefüggést az antiszemitizmus és a kontaktus között (21. táblázat), az átlag hatásmagyság $r = -0,03$ ($p = 0,681$), a hatás heterogén volt ($Q(6) = 118,27$; $p < 0,001$), és nem volt kimutatható összefüggés az antiszemitizmus egyes komponenseit külön vizsgálva sem. A funnel plot nem volt egyenletes, csak kis hatásmagyságú kutatásokat találtunk.

28. táblázat Az antiszemitizmus és a kontaktus összefüggései.

Kontaktus							
Változó	K	r	Fisher z	95% CI	Q	I ²	N fail-safe
Összes kutatás	7	-0,03	-0,41	[-,16 ; ,10]	118,27***	94,93	0
Átfogó attitúd	4	-0,07	-0,55	[-,30 ; ,17]	47,73***	93,71	0
Érzelmi elutasítás	5	0,08	1,01	[-,08 ; ,24]	106,94***	96,26	20
Diszkrimináció	2	-0,02	-0,09	[-,33 ; ,30]	55,13***	98,19	-

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001.

Hogy jobban megértsük az összefüggést az antiszemitizmus és a kontaktus között, csoportosítottuk a kutatásokat aszerint, hogy a kontaktust létező barátsággal vagy csupán a kontaktus gyakoriságával mérték, azonban ebben az esetben sem találtunk összefüggést sem a zsidó baráttal való kontaktus gyakorisága ($k = 6$, $r = 0,06$, $p = 0,411$), sem a zsidó emberrel való találkozás gyakorisága között ($k = 2$, $r = -0,02$, $p = 0,899$).

29. táblázat Az antiszemitizmus és a kontaktus típusainak összefüggései.

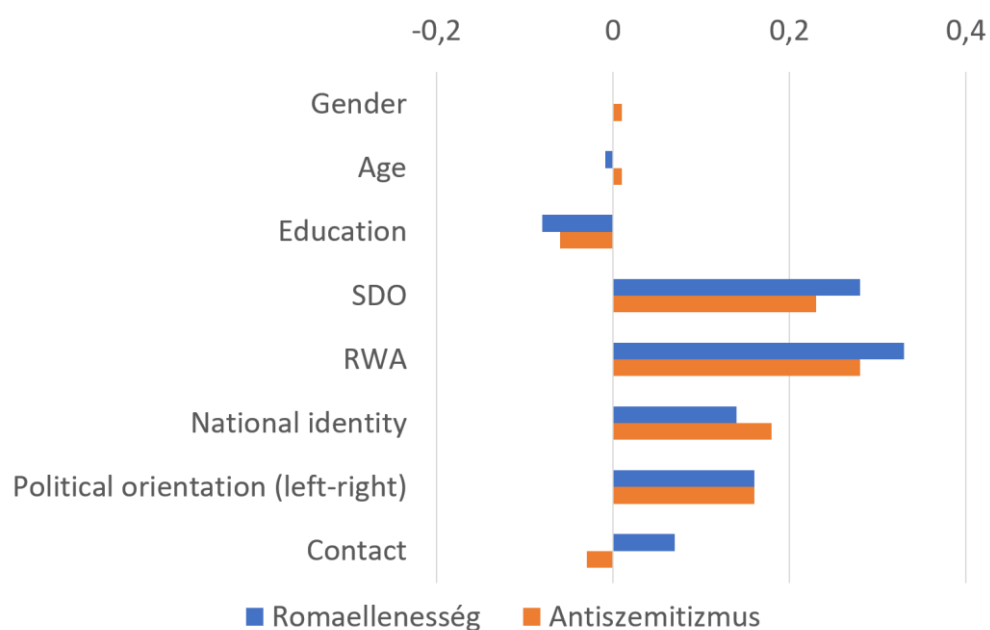
Antiszemizmus							
Kontaktus típusa	k	r	Fisher z	95% CI	Q	I ²	N fail-safe
Barát	6	0,06	0,82	[-,09 ; ,21]	93,62***	94,66	1
Nem barát	2	-0,02	-1,28	[-,30 ; ,26]	42,13***	97,63	-

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001.

4.1.4. A meta-analízis eredményeinek összefoglalása

A két vizsgált előítélet, bár világosan különbözik egymástól mértékében, megnyilvánulási módjában és a mérésében is, mégis úgy tűnik, hogy nagyon hasonló módon kapcsolódik a vizsgált demográfiai és pszichológiai háttérváltozókhoz. Semmilyen összefüggés nem volt kimutatható a nemmel, illetve az életkor is csak minimális összefüggést mutatott a zsidók érzelmi elutasításával és diszkriminációjával, arra utalva, hogy a fiatalok körében zsidók érzelmi elutasítása magasabb, míg az idősebbek körében a zsidók diszkriminációja magasabb. Az iskolai végzettség azonban a várt módon mutatott összefüggést mindkét előítéletességgel, tehát az alacsonyabb iskolai végzettség magasabb romaellenességgel és antiszemizmussal járt együtt, bár az összefüggés nem volt kimutatható minden attitűdkomponensnél. Ez az eredmény utalhat a társas kíváncsiság hatására is, amelyre a magasabb iskolai végzettségűek érzékenyebbek, de összefüggésben állhat az alacsonyabb társadalmi státuszú válaszadók alulról és felülről megélt fenyegetettségére is, amely mindkét előítéletességgel összefüggést mutat (Bernát és mtsai, 2012). Az eredmények alapján elmondható, hogy a demográfiai változók nem voltak kifejezetten jelentősek, vagyis az elutasítás hátterében nem demográfiai jellegű különbségek állnak. Ebből arra is következtethetünk, hogy e kétféle előítéletet nem érdekkonfliktusként kell értelmezni, így nem a reális konfliktus elméletével magyarázható, hanem sokkal inkább a motivált megismerés folyamataival és egyéb érzelmi, ideológiai tényezőkkel, melyeket a meta-analízisben szintén megvizsgáltunk.

12. ábra. A romaellenesség és antiszemizmus metaanalízisének eredményei

A vizsgált pszichológiai háttérváltozók közül a legfontosabb tényező a tekintélyhez való viszonyulás, tehát a szociális dominanciaorientáció és a (jobboldali) tekintélyelvűség mértéke, mely konzisztensen erős összefüggést mutat a kétféle elutasítással. Bár a kutatások többsége nem vizsgálta egyszerre e két

változót, mégis megállapíthatjuk, hogy a szociális dominancia támogatása kevésbé jellemző, mint a jobboldali tekintélyelvűség gondolata, miközben e két orientáció alapvetően hasonló mértékben függ össze a kétféle előítéletességgel. Így feltételezhető, hogy a jobboldali tekintélyelvűségre való nagyobb általános fogékonyság a politikai szereplők és a politikai közbeszéd szempontjából fontosabb eszköz a politikai mobilizációhoz, így az előítéletek növekedésében vagy csökkentésében is nagyobb szerephez juthat.

A jobboldali tekintélyelvűségtől nem függetlenül, a nemzeti identitás mindkét csoport esetén szintén jelentős mértékben kapcsolódik az elutasításhoz. Az összefüggés az antiszemitizmus esetén még erősebb, mint a romaellenességnél. Ez az összefüggés jelezheti egyrészt azt, hogy a két vizsgált csoport külső csoportként definiálódik a magyar társadalomban, vagyis elutasításuk alapja, hogy nem tekintik őket a nemzet részének. Másrészt utalhat arra is, hogy az elutasítás alapja valamiféle szimbolikus fenyegetés, tehát annak megélése, hogy e két csoport fenyegeti a nemzet értékeit, jólétét, biztonságát vagy fennmaradását (az integrált fenyegetéseméletért lásd Stephan és Stephan, 2000).

A politikai orientáció mindkét csoport esetén a jobboldali politikai orientációval függött össze, a kapcsolat az antiszemitizmus esetén markánsabb volt, mint a romaellenességnél. Ez az eredmény megerősíti azokat a korábbi kutatásokat, mely szerint a romaellenesség mind a jobb-, mind a baloldal körében széleskörben elterjedt (Keresztes-Takács, Lendvai és Kende, 2016), míg az antiszemitizmus erősebb összefüggést mutat a jobboldali orientációval illetve a politikai aktivitással (Kovács, 2014). A két csoporttal kapcsolatos eltérő normatív kontextusra utal a politikai közbeszéd aszimmetriája is, amely sokkal megengedőbb a romákkal szembeni nyíltan elutasító, diszkriminatív vagy akár dehumanizáló kijelentésekkel szemben mind a bal-, mind a jobboldalon, mint az antiszemitizmus esetében.

A kontaktus gyakorisága nem mutatott összefüggést sem az antiszemitizmussal, sem a romaellenességgel. Azonban a romaellenesség és a kontaktus alaposabb vizsgálata azt mutatta, hogy az érzelmi komponensre a kontaktus összességében előítéletcsökkentően hat, azonban amikor csak a kontaktus gyakoriságát vettük alapul, ez inkább negatívan hatott, tehát növelte az előítéleteket. Ezek az eredmények rávilágítanak arra, hogy ez a kétféle elutasítás sokkal inkább a társadalmi normákkal, ideológiával és a közbeszéddel függ össze, mint a személyes tapasztalatokkal vagy azok hiányával. A roma kisebbség szegregáltsága, a romák marginalizált társadalmi helyzete megnehezíti a kontaktus optimális feltételeinek megvalósulását a hétköznapi életben, ezáltal a felszínes találkozás inkább negatív viszonyulást eredményez. Ezzel szemben a zsidó kisebbség kis száma, a zsidók asszimilációja, ezt a csoportot a hétköznapi ember számára szinte láthatatlanná teszi, az elutasítás alapja inkább ideológiai jellegű, nincs köze a személyes tapasztalatokhoz.

Következésképpen míg két egymástól látványosan különböző elutasításról van szó, a romaellenesség nyílt, ellenséges, sztereotipizáló, az emberek nem szeretnék kapcsolatba kerülni romákkal, az antiszemitizmus pedig a személyes averzió szintjén kevésbé mutatható ki, és elsősorban olyan sztereotípiákra épül, mint a csoport túlzott dominanciája, az elutasítás háttérében mégis hasonló pszichológiai mechanizmusokat fedezhetünk fel, amelyek elsősorban a nemzetből való kiszorulással és a tekintélyhez való viszonyulással függnek össze Magyarországon.

4.2. Online kérdőíves kutatás

A meta-analízis eredményeiből kiindulva egy online kérdőíves vizsgálatban azt vizsgáltuk meg, hogy milyen komplex motivációs magyarázata van a két vizsgált előítéletnek, tehát egy integrált modellben igyekeztünk feltárni a meta-analízisben talált változók egymásra is gyakorolt hatásait. Kiindulásunk az volt, hogy az előítéletek felfoghatók olyan motivált társas megismerési folyamatként (lásd Jost, Glaser, Kruglanski és Sulloway, 2003), amelynek értelmében bizonyos ideológiai preferenciák és csoportközi

attitűdök visszavezethetők sajátos személyes motivációkra. Ennek értelmében mind az identitás fenyegetettsége – az adott kontextusban a nemzeti identitás fenyegetettsége, amely glorifikáló (Roccas és mtsai, 2006) és a csoportot szenvedéseiben is különlegessé tevő exkluzív áldozati tudatot jelent (Vollhardt és Bilali, 2015) – mind a tekintélyhez való viszonyulás jelentős kérdés, tehát kutatásunkban ezekre kérdeztünk rá.

Feltevésünket elsősorban Duckitt (2001; Duckitt és Sibley, 2017) kettős folyamatmodelljére alapoztuk, mely megkülönbözteti a biztonságra, stabilitásra és kiszámíthatóságra irányuló és a dominancia fenntartására irányuló motivációkat, és azt mondja ki, hogy ezek eltérő csoportok felé irányuló előítéleteket jósolnak be. A kettős folyamatmodell és a meta-analízis eredményeiből kiindulva azt feltételeztük, hogy mind az RWA, mind az SDO fontos prediktoria mindkét elutasításnak. Ugyanakkor azt is feltételeztük, hogy az RWA úgy jósolja be az előítéletességet, hogy abban elsősorban a nemzeti identitás fenyegetettsége jelenik meg, míg az SDO esetén azt feltételeztük, hogy ez inkább a status quo-t fenntartó politikai orientációval vagy annak elutasítással függ össze.

4.2.1. Az online kérdőíves kutatás módszertana

Minta

Az online kérdőíves vizsgálatban 1015 személy vett részt. A válaszadók kiválasztása nemre, életkorra és településjellegre reprezentatív volt. A válaszadók 21%-a budapesti volt, 20%-a valamely megyeszékhely, 31% egyéb város és 29% kistelepülés lakója. A válaszadók 48,5%-a férfi, 46%-uk rendelkezett felsőfokú képzettséggel, 43% középfokú végzettséggel, a fennmaradó 11% alacsonyabb vagy egyéb végzettséget jelölt meg. A válaszadók átlagéletkora 43,9 év (szórás: 14,2 év), a legfiatalabb válaszadó 18, a legidősebb 69 éves volt.

Eljárás

Az adatfelvétele a kerdoivem.hu felületén került sor 2017 júliusában.

Mérőeszközök

A kérdések válaszkálái minden esetben hétfokú volt az 1=egyáltalán nem értek egyet 7=teljes mértékben egyetértek között, kivéve, ahol jelöljük, hogy más válaszkálát alkalmaztunk.

- A jobboldali tekintélyelvűséget (RWA) 6 tétellel mértük, például „Mindig jobb megbízni az illetékes politikai vagy vallási vezetőkből, mint hallgatni azokra, akik mindenben kételkednek.” (Enyedi, 1996).
- A szociális dominancia orientáció egy 8 tételes skálával mértük, mely olyan állításokat tartalmazott mint „Egyik csoportnak sem szabadna uralkodnia a társadalomban.” (Fragó & Kende, 2017).
- Nemzeti identitás (nemzeti glorifikáció) mérésére Roccas és mtsai (2006) skálájának magyar adaptációját használtuk. A rövidített 8 tételes skála 4 nemzeti glorifikációra utaló tételeit, mint például „A magyarok minden szempontból jobbak, mint más nemzetek.” (Szabó & László, 2014).
- A kollektív áldozati tudat, exkluzív áldozatiságot mérő alskáláját használtuk, mely 4 tételt tartalmazott, mint például „Bár minden szenvedéstörténet valamelyest eltér egymástól, a magyaroké valóban példa nélküli.” (Vollhardt & Bilali, 2015).
- A politikai orientáció mérésére a válaszadók 0-tól 10-ig terjedő skálán sorolták be saját nézeteiket a jobbtól a baloldalig, illetve a konzervatívól a liberálisig.
- A romaellenességet a romákkal kapcsolatos attitűdök – nyílt sztereotipizálás alskálával mértük, mely 6 tételt tartalmazott, mint például „A roma lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát.” (Kende és mtsai, 2017)

- Az antiszemitizmus mérésére Kovács (2010) kognitív antiszemitizmus skáláját használtuk, mely 8 tételt tartalmazott, mint például „Bizonyos foglalkozási területeken korlátozni kellene a zsidók számát. (Mennyire ért egyet az alább felsorolt állításokkal.)”
- Végül az érzelmi hőmérő esetében a válaszadók egy hétfokú skálán ítélték meg, hogy mennyire tartják rokonszenvesnek a romák vagy zsidók egy átlagos tagját.

4.2.2. Az online kérdőíves kutatás eredményei

Az érzelmi hőmérőt kizárólag arra használtuk, hogy összehasonlítsuk egymással a romaellenességet és az antiszemitizmust, azonban mivel ismert, hogy az antiszemitizmusra kevésbé jellemző az érzelmi elutasítás, így ezt a változót a további elemzésekben nem használtuk. Az eredmények megerősítették, hogy a romák érzelmi elutasítása ($M = 3.09$, $SD = 1.58$) magasabb, mint a zsidóké ($M = 4.44$, $SD = 1.41$, $t(1014) = 24.24$, $p < .001$).

Hasonló eredmények olvashatók ki a kognitív antiszemitizmus skálán, melynek tételeivel a válaszadók többnyire nem értettek egyet, míg a nyíltan negatív sztereotípiákat tartalmazó romaellenesség skála átlaga a középértéknél valamivel magasabb volt. A kétféle előítélet egymással erősen korrelált.

A tekintélyhez való viszonyulás kétféle módját mérő SDO és RWA értékei egyaránt alacsonyok voltak, a válaszadók csekély mértékben inkább jobboldalisként és inkább liberálisként azonosították magukat. Se az exkluzív kollektív áldozati tudat, se a nemezi glorifikáció átlagai nem érték el a középértéket, tehát e szélsőséges állításokat a többség inkább nem fogadta el. A leíró statisztikákat és a változók közötti korrelációkat az 23. táblázat tartalmazza.

30. táblázat A kérdőíves vizsgálat leíró statisztikái és a változók közötti korrelációk

Változó	válaszskála	Átlag	szórás	α	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. RWA	1-7	2.79	1.31	.76	.373***	.621***	.548***	.456***	.482***	.555***	.448***
2. SDO	1-7	2.82	1.23	.78		.241***	.215***	.300***	.261***	.348***	.319***
3. Nemzeti glorifikáció	1-7	3.19	1.56	.87			.621***	.393***	.368***	.484***	.391***
4. Exkluzív áldozatiság	1-7	3.39	1.98	.96				.324***	.371***	.509***	.461***
5. Bal-jobb orientáció	1-10	5.14	1.86	-					.539***	.372***	.243***
6. Liberális-konzervatív orientáció	1-10	4.83	2.00	-						.387***	.289***
7. Antiszemitizmus	1-7	2.85	1.56	.91							.579***
8. Romaellenesség	1-7	4.40	1.46	.90							

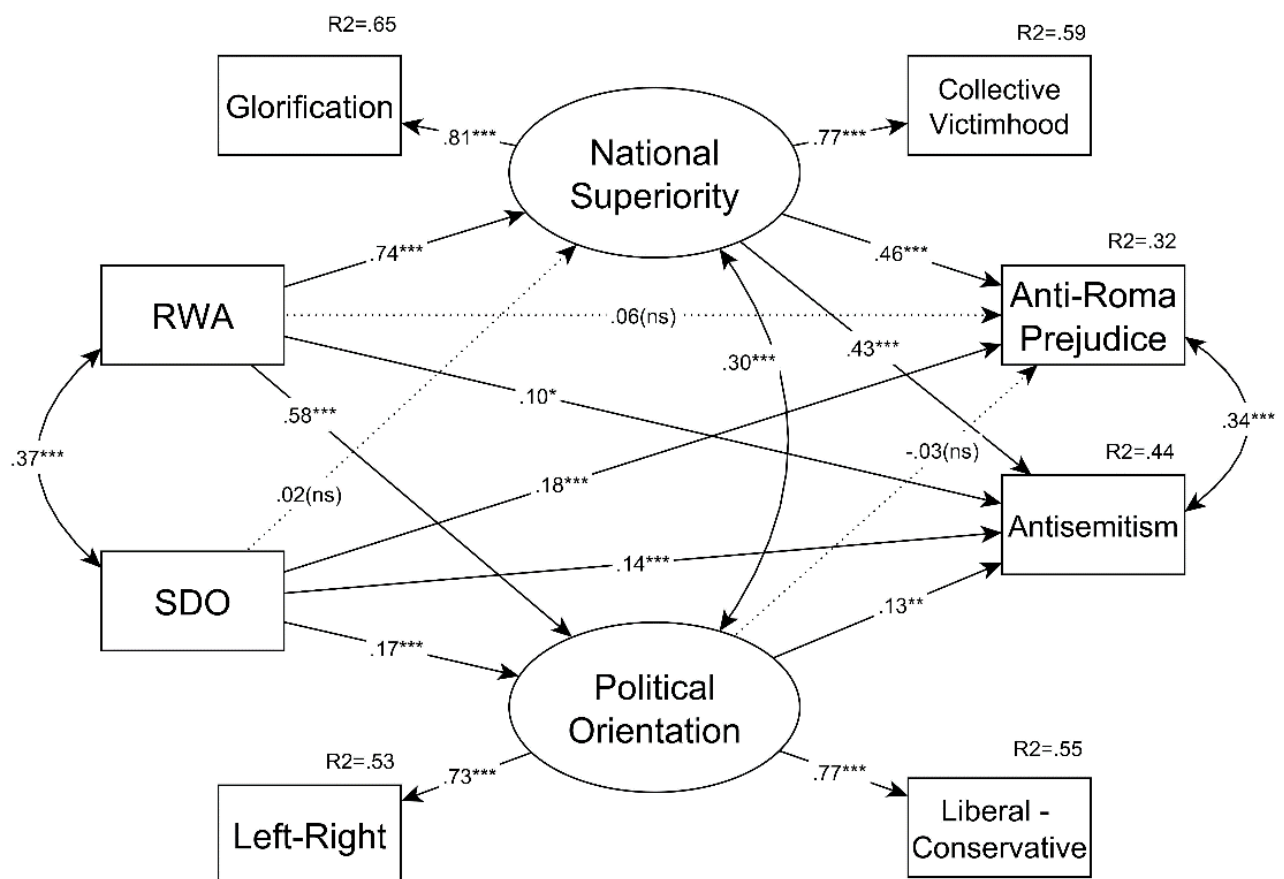
*** $p < 0,001$

Az összefüggések vizsgálatára strukturális egyenletelemzés (SEM) technikát alkalmaztunk, amely alkalmas arra, hogy megmutassa, a változók együttes mediációs hatása jobban bejósolja-e a vizsgált előítéletesség varianciáját, mint a változók külön-külön. A modellt úgy alkottuk meg, hogy bemeneti változóként a tekintélyhez való viszonyulást határoztuk meg, mint az egyéni ideológiai preferenciák szintjén megmutatkozó különbséget. Erről az egyéni preferenciáról azt feltételezhetjük, hogy fontos szerepet játszik abban, hogy valaki milyen politikai orientációval rendelkezik, milyen módon gondolkodik a nemzetről, illetve ezekkel összefüggésben az adott csoportokkal kapcsolatos attitűdjeire is hat. Mediátor változóként határoztuk meg a politikai orientációt, mely a bal-jobb és a liberális-

konzervatív önbesorolás látens változója volt. Továbbá mediátorként tekintettünk a nemzethez kapcsolódó elképzelésekre is, azonban az előítéletesség szempontjából nem a kötődő nemzeti identitás vagy patrióta hozzáállás jelentőségét vártuk, hanem a nemzetre vonatkozó eltúlzott, nacionalista nézetrendszert, illetve a csoportot mások elé helyező kollektív áldozati tudatot. Ez utóbbit látens változóként kezeltük, melyet nemzeti felsőbbrendűségnek neveztünk el. A modell kimeneti változói voltak az antiszemitizmus és a romaellenesség.

A modell megfelelő illeszkedési mutatókkal rendelkezett ($\chi^2 = 40.51$; $df = 9$; CFI = .989; RMSEA = .059; SRMR = .016). Továbbá, bár mind az RWA, mind az SDO közvetlenül is bejósolta az antiszemitizmus (RWA: $\beta = .49$; $p < .001$; SDO: $\beta = .16$; $p < .001$) és a romaellenesség (RWA: $\beta = .38$; $p < .001$; SDO: $\beta = .18$; $p < .001$) varianciáját, mindkét esetben az RWA a jelentősebb prediktor. Továbbá az SDO esetén elsősorban a közvetlen hatás a magas (antiszemitizmus: $\beta = .14$; $p < .001$; romaellenesség: $\beta = .17$; $p < .001$), de az RWA esetén az indirekt hatás bizonyult erősebbnek (antiszemitizmus: $\beta = .39$; $p < .001$; romaellenesség: $\beta = .32$; $p < .001$) elsősorban a nemzeti felsőbbrendűség által közvetítve (antiszemitizmus: $\beta = .37$; $p < .001$; romaellenesség: $\beta = .38$; $p < .001$). Összességében tehát elmondhatjuk, hogy mind az antiszemitizmus, mind a romaellenesség nagyobb mértékben jósolható be az RWA nemzeti felsőbbrendűség által közvetített módon, mint a modell bármely más változója alapján.

13. ábra Az útmodellben sztenderdizált regressziós együtthatókat tüntettünk fel (***) = $p < 0,001$; ** = $p < 0,01$; ns = nem szignifikáns: $p > 0,05$).

4.2.3. Az online kérdőíves kutatásból levonható következtetések

A meta-analízis eredményeivel ellentétben – ahol az SDO és az RWA hatását nem lehetett elkülöníteni – az online kérdőíves vizsgálat egyértelműen a jobboldali tekintélyelvűség domináns hatását mutatta ki mind a romaellenes, mind az antiszemita attitűdök bejósolásában. Ez annak fényében nem meglepő,

hogy korábbi kutatások világosan rámutattak arra, hogy Magyarországon a dominancia támogatása alacsony, miközben a konvencionális támogatása magas, amely a válaszadók politikai orientációját is jelentős mértékben bejósolja. Fontosabb eredmény azonban az, hogy a jobboldali tekintélyelvűség különösen abban az esetben mutatott összefüggést e két előítéletességgel, ha a nemzeti identitás fenyegetettsége is fennállt. Ebben az esetben a fenyegetett nemzeti identitás mind a sérülékenységre, mind a nemzet glorifikációjára utalt, vagyis mindennak a felnagyítására, ami a nemzethez kapcsolódik, legyen az áldozatiság vagy önértékelés. Ezzel szemben a dominanciára törekvés az előítéletességet kevésbé magyarázza, még a politikai orientációval is gyenge kapcsolatban van csupán.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a meta-analízis eredményeivel összhangban ebben a kutatásban is azt tapasztaljuk, hogy a kétféle előítélet pszichológiai háttértényezői egymáshoz nagyon hasonlóak, miközben az előítélet mértéke és mérése is különbözött egymástól. Ez arra utal, hogy e kétféle célcsoport a többségi magyar társadalom számára nagyon hasonló pszichológiai okok miatt jelent külcsoporthoz és szorul ki a nemzeti közösségből, amely elsősorban egy konzervatív konvencionális jelenséget, a biztonságra törekvést, amely etnocentrikus elutasítást eredményez.

6. Intervenciók értékelése

6.1. Az intervenciók áttekintésének módszertana

Az intervenciók áttekintése során arra törekedtünk, hogy minél átfogóbb képet adhassunk a magyarországi romaellenesség és antiszemitizmus csökkentését célzó módszerekről és jó gyakorlatokról. Ehhez különböző adatbázisok felhasználásával és hólabda módszer alapján saját gyűjtést végeztünk, mélyinterjúkat és csoportos beszélgetéseket szerveztünk.

Első lépésként összegyűjtöttük a nyilvánosan elérhető, 2006 utáni romaellenes és antiszemita előítéletek csökkentésére irányuló intervenciókat. Az így létrejött listán szereplő intervenciókhoz köthető szervezeteket felosztottuk öt kategóriába. A szervezetek kategóriákra bontását követően megvizsgáltuk, hogy az adott jellegű szervezeteken belül milyen típusú intervenciót találunk meg legnagyobb gyakorisággal, majd egy diagnosztikus kritérium rendszer felállításával meghatároztuk a prototipikus intervenciókat és szervezeteket. A prototípusok meghatározását követően mélyinterjúk segítségével vizsgáltuk meg, hogy milyen módszereket, mekkora hatékonysággal és hogyan alkalmaznak a kiválasztott szervezetek. A tíz mélyinterjút követően, annak előzetes eredményei alapján további három fókuszcsoportos interjút szerveztünk, összesen 35 résztvevővel, melyre olyan szervezeteket, szakértőket és közalkalmazottakat hívtunk meg, akiknek tudása releváns kutatásunk kérdése szempontjából, illetve akiknek szervezete bekerült intervenció adatbázisunkba. A kutatásban vizsgált és megkérdezett szervezeteket és személyeket anonim módon kezeltük.

Előzetes adatgyűjtésünk során kiderült, hogy az elmúlt tíz évben megvalósult romaellenességgel és antiszemitizmussal foglalkozó intervenciók értékeléséhez eredeti elképzelésünkhöz képest kevesebb információ áll rendelkezésre. Az általunk áttekintett és a továbbiakban részletesen elemzett intervenciók nem reprezentálják a Magyarországon fellelhető gyakorlatok összességét az elmúlt tíz évből, megállapításaink csupán az általunk vizsgált adathalmazra vonatkoznak. Másrésztől sok szervezet, amelynek munkája fontos lehet kutatásunk szempontjából, nem tekint az előítéletcsökkentésre közvetlen célként, így nem is jelenik az meg intervenció leírásaiban. Ebből kifolyólag előfordulhatott, hogy több olyan intervenció is kimaradt elemzésünkben, amely számunkra releváns tartalommal bír.

6.2. Az intervenciók besorolása

A nyilvánosan fellelhető intervenciók összegyűjtésének eredményeképp 139 intervencióból álló adatbázis jött létre. A listában szereplő egységek maguk az intervenciók, tehát nem szervezetenként, hanem projektenként, programonként gyűjtöttük össze az intervenciókat. Így egy szervezet akár több intervencióval is szerepelhet a listában. Az elemzés során az intervenciók saját leírásait vettük alapul, amely főként a pályázatokra benyújtott anyagokat jelentették, vagy a szervezet honlapján szereplő ismertetést. A lista tehát nem teljes, azonban egy jelentős merítés az elmúlt tíz évben megvalósított és támogatott intervenciókból.

A listából eltávolítottuk azokat az intervenciókat, amelyek esetében nem volt nevesítve az előítéletek csökkentése legalább a program indirekt céljaként, illetve nem szerepelnek a listában tudományos és ismeretterjesztő előadások és konferenciák sem

Az elemzésbe három típusú programot vettünk be:

- (1) intervenció: olyan gyakorlatban is megvalósult program, amelynek célja valamilyen változás elérése egy bizonyos célcsoportnál, a célcsoport direkt elérésével, pl. tréningek, workshopok, iskolai órák, online projektek;
- (2) kampány: olyan véleményformálásra irányuló projekt, ahol a célcsoport aktív bevonása nem történik meg, nincs interakció a program kivitelezői és a használói között (pl. plakátok, videók, kiállítás készítése és terjesztése);
- (3) tananyag, segédanyag: intervenciók alapját képező anyagok.

Az intervenciók többsége a romaellenesség témakörében készült, illetve általános előítéletcsökkentő projekt, amely értelmezhető mindkét célcsoport irányában, míg az antiszemitizmus elleni intervenciók száma alacsony, és a tananyagok, segédanyagok kidolgozása aránylag magasabb.

A vizsgált intervenciókat az alapján csoportosítottuk, hogy milyen előítéletcsökkentő módszert alkalmaznak. Ezek alapján a következő alcsoportokat határoztuk meg:

1) **Előítéletcsökkentés mint közvetlen vagy közvetett cél**

- A vizsgált programok jelentős részénél (78), de nem mindegyikénél beszélhetünk direkt előítéletcsökkentő célokról. A direkt előítéletcsökkentés sokféle lehet, egyik leginkább általánosítható jellemvonása ezeknek a programoknak, hogy nincs kisebbségi résztvevője, amelyeknek van, azok egy részében a kisebbségi résztvevő vagy képzett tagja a projektnek (pl. a szervezet alkalmazásában vesz részt trénerként), vagy aszimmetrikus helyzetben történik a találkozás: a többségi résztvevő magasabb státuszú segítő az intervenció során, és így szerez tapasztalatokat, amelyek direktben csökkentik az előítéleteket a program céljai szerint.
- Valamivel kevesebb (52) esetben szerepel az előítéletcsökkentés mint a projekt indirekt célja. Ellenétben a direkt előítéletcsökkentő programokkal, itt a romaellenességre irányuló programok szinte mindegyikében van roma célcsoportja a projektnek. Jelentős részben olyan intervenciókról beszélhetünk, amelyek közvetlenül hátrányos helyzetű közösségekre irányulnak, az ő integrációjuk és képzésük a cél, melynek további várható eredménye az előítéletek csökkentése is. Az antiszemitizmus esetén az indirekt előítéletcsökkentő módszerek azonban másfajta, inkább attól indirektek, hogy a Holokausztról való tanulás, illetve általában az előítéletekről, rasszizmusról való ismeretek szerzése nyomán várható az antiszemitizmus csökkentése is.

2) **Kontaktusalapú vagy sem**

- A kontaktus számos módon megjelenik a programokban, jól elkülöníthető, hogy mely program alkalmazza a kontaktust tudatosan, mint előítéletcsökkentő módszert az szociálpszichológiai

alapelveknek és korábbi empirikus eredményeknek ismeretében, és mely programban jelenik meg a kontaktus csupán adottságként, amely kiaknázható előítéletcsökkentésre.

- A romaellenességre irányuló kontaktusalapú intervenciók között kevés olyan volt, amelyben nem szerepeltek romák az intervenció közvetlen célcsoportjaként. Ez azt jelenti, hogy a projektek nagy részében a kontaktusalapú intervenció nem cél volt, csupán lehetőség. Legjellemzőbben olyan formában, amikor egy romák intergrációjára irányuló projektben a többségi társadalom érzékenyítésére is sor került.
- Ezzel szemben a kontaktusalapú intervenció az antiszemitizmus kapcsán nem jellemző, bár a projektek egy részében a képzett trénerekkel való találkozás, illetve Holokauszt túlélőkkel való ismerkedés megjelenik, mint elem, ahol a kontaktus kizárólag a többségi társadalom tagjainak érzékenyítését szolgálja.

3) Helyi, hazai vagy nemzetközi

- Az intervenciók nagyobb része helyi kezdeményezésű, fejlesztésű és helyi kivitelezésű program, ami nem jelenti azt, hogy ne jelenhetne meg benne külföldi jó gyakorlatok átvétele is, azonban ezek nem kerültek be a program leírásába. Az intervenciók kisebb hányada valamilyen módon kötődik nemzetközi szervezetekhez, projektekhez vagy jó gyakorlatokhoz, amelyek expliciten is megjelennek a programleírásokban.
- A nemzetközi kapcsolódású projektekben relatív kisebb arányban vannak a romaellenességre irányulók, mint az antiszemitizmusra.

4) Állami vagy civil szervezet

- Az általunk vizsgált programok jelentős része (120) civil szervezetek által kidolgozott és kivitelezett projekt, amely elképzelhető, hogy a keresés jellegéből fakadó torzítás eredménye is. Az állami szervek által végzett intervenciók száma csupán 14.
- Az állami szervek intervenciói között kiemelten szerepelnek a büntetés-végrehajtáshoz kapcsolódó programok, diákok és fiatalok képzése, és helyi közösségekkel való együttműködés.

6.3. A vizsgált intervenciók alapján létrehozott prototípusok

Az értékelés következő lépéseként az általunk készített adatbázisban szereplő szervezeteket felosztottuk 4 kategóriába: megkülönböztettünk átfogó spektrumú, hivatásos civil szervezeteket (1), alulról szerveződő, szűk fókuszú, az intervencióra létrejövő civil szervezeteket (2), helyi szervezeteket (3), állami szervezeteket (4), valamint egyéb, egyik korábbi kategóriába sem sorolható szervezeteket. A szervezetek kategóriákra bontását követően pedig megvizsgáltuk, hogy adott jellegű szervezeteken belül milyen típusú intervenciót találunk meg legnagyobb gyakorisággal. A prototípusok megtalálásához az alábbi diagnosztikus kritériumokat vettük figyelembe: milyen típusú előítéletek csökkentésére jött létre az intervenció (romaellenesség, zsidóellenesség, mindkettő, vagy hátrányos helyzetűek), mi a többségi célcsoport, van-e kisebbségi célcsoport, mik az intervenció fő céljai, tartalmaz-e kontaktust vagy edukatív elemeket, illetve mi az intervenció hatóköre (helyi vagy nemzetközi). E kritériumok gyakorisági adatait figyelembe véve választottuk ki azt a prototipikus intervenciót, amely tulajdonságaiban leginkább illeszkedett a gyakorisági adatokhoz. Ezek alapján kiválasztottunk tíz szervezetet vagy szervezetcsoportot, melyek intervenciói alapján megfeleltek a kritériumoknak. Jellegüket tekintve a vizsgált prototípusok a következőképpen írhatók le (két prototípus esetében két szervezetet is vizsgáltunk):

1) Átfogó spektrumú, hivatásos civil szervezetek

- a) Tanárokat, segítő szakembereket, valamint a romákat célozza meg, célja a direkt előítélet-csökkentés, melyhez kontaktuson és edukatív elemeken alapuló intervenciót használnak -- Autonómia Alapítvány „Mindenki más. Európa egy!”.
- b) Rendőröket és a romákat célozza meg, szintén direkt előítélet-csökkentéssel. Az intervenció kontaktust és oktatást is magában foglal, és nemzetközi szinten működik -- Magyar Helsinki Bizottság ORFK-val és Rendőrtiszti Főiskolával közös intervenciója, a „Hatékony Rendőrségi Igazoltatási Stratégiák Program”.
- c) Diákokat és tanárokat, illetve zsidókat céloznak meg, és főleg direkt előítélet-csökkentést alkalmaznak. Edukatívak, és nem kontaktusra épülnek, vegyesen helyi és nemzetközi hatókörűek -- Zachor Alapítvány.

2) Alulról szerveződő, szűk fókuszú civil szervezetek

- a) Diákokat és fiatalokat céloznak meg, roma célcsoportjuk is van, direkt előítélet-csökkentést és kontaktust is alkalmaznak, edukatívak (Gyerekszem kivételével), és helyi szinten működnek -- Bagázs „Bagázs IKSZ”, az Uccu Alapítvány „Városi séta – Köztünk élő cigányok” és a Gyerekszem „Csinálj Filmet! - Éljük meg együtt!”.
- b) Diákokat vagy önkénteseket céloznak meg. Nincs zsidó kisebbségi célcsoportjuk, indirekt előítélet-csökkentést alkalmaznak, edukatívak és nem épülnek kontaktusra -- Marom Projekt „Időutazó (Marom - online tananyag - zsidó örökségről)”, „Social Action Exchange” és „Silent heroes”.
- c) Középiskolásokat céloznak meg, nincs kisebbségi célcsoport, és direkt előítélet-csökkentéssel működik. Edukatív, nem kontaktusra épülő, helyi szintű intervenció -- Közös Halmaz Alapítvány oktatási programja.

3) Helyben működő szervezetek

- Az első pedagógusoknak szervezi az intervencióját, addig a második roma és nem roma nőknek, utóbbi esetben tehát van roma célcsoportja az intervenciónak. Míg az első intervenciója direkt előítélet-csökkentést alkalmaz, edukatív és nem épül kontaktusra, addig a második indirekt módon csökkenti az előítéleteket, kontaktus útján, oktatás nélkül. Mindkettő helyi szerveződésű intervenció. -- Shero „Társasjáték a mélyszegénységben élők oktatási sikerességéért” és a Színes Gyöngyök „Ízeken át a szívekhez”.

4) Állami szervezetek

- Nincs kisebbségi célcsoportja, direkt előítélet-csökkentéssel, helyi szinten működik, edukatív és nem épül kontaktusra -- „Azonos tisztelettel” Az Egyenlő Bánásmód Hatóság TÁMOP – 5.5.5 projekt.

6.4. Romaellenesség és antiszemitizmus kezelése a gyakorlatban

Következő lépésként az interjúk és a csoportos beszélgetések alapján meghatároztuk, hogy mely fő megközelítések és módszerek jellemzik a magyar szervezetek munkáját. Ez alapján két fő irányt különböztethetünk meg, amelyeken belül számos további módszert találtunk, de a fő cél azonos a két csoport esetében.

1) Edukáció - közvetlen előítéletcsökkentés

Ide sorolhatók azok a szervezetek, amelyek oktatási anyagok kidolgozásával, érzékenyítő foglalkozások segítségével és nyilvános kommunikációs kampányok alkalmazásával próbálják a többségi társadalom szemléletét formálni és az előítéleteket kezelni. Jellemzően idetartoznak az antiszemitizmussal foglalkozó intervenciók és kevésbé sorolhatók ebbe kategóriába a romaellenességet kezelni kívánó

intervenciók. Legfőbb különbség a második megközelítéshez képest, hogy a célcsoport szinte kivétel nélkül a többségi társadalom, azon belül is a „szürke zóna”. Megkérdeztjeink úgy határozták meg a szürke zóna tagjait, mint akiknek sem pozitív, sem negatív tapasztalata nincsen a kisebbségekkel, nem gyűlölködők, és ezért még van értelme előítéletcsökkentő intervenciókkal célozni őket. A másik fontos jellemzője a kategóriába tartozó intervencióknak, hogy kimondottan előítéletcsökkentéssel foglalkoznak és elsődleges céljuk az attitűdváltozás elérése.

Azok az „edukáció” kategóriába sorolható szervezetek, amelyek megalapozott pedagógia módszertan alapján dolgoznak, többnyire rendelkeznek átgondolt, hosszútávú hatást mérő hatásvizsgálati módszertannal, amelyek nyilvánosan elérhetőek. Ugyanakkor az elérhető hatás mértéke és fenntarthatósága nagyban függ az intervenciót végrehajtó szervezet jellegétől és pénzügyi lehetőségeitől.

Ebbe a kategóriába soroltuk az általunk vizsgált intervenciók között egyedülállónak tekinthető állami intézmény által végrehajtott előítéletcsökkentő projektet. A projekt célja a prevenció volt, alapja a hatósági eljárásokhoz rendelkezésre álló speciális szakismeret a diszkriminatív jelenségek és magatartások kezelésében, valamint a jogalkalmazás során szerzett tapasztalat. Eszközei a tudásmegosztás, az információátadás és az érzékenyítés, képzési, kutatási, kommunikációs és médiaprogramokkal, szakmai és civil partnerségekkel, intézményi kapacitásfejlesztéssel. Az intervenció keretében lehetősége volt az implementáló szervezetnek a projekt képzési programjában résztvevők utókövetéses vizsgálatára, melyben azt vizsgálták, hogy a képzést követően két évvel mennyire tartják fontosnak, gyakorlatban hasznosítható tudást közvetítőnek és az attitűd tartományaiban stabil, pozitív irányú érzékenységváltozást generálónak a projekt 30 órás érzékenyítő képzéseit a résztvevők. Az intervenció állami keretek között történő implementálásának és a több, mint kétéves projektciklusnak köszönhetően hosszútávon is mérhető pozitív attitűdváltozást és tudatosságot sikerült elérni. Az intervenció eredeti koncepciója egy civil szervezet által került kidolgozásra, ami azonban szervezeti és pénzügyi korlátiból kifolyólag nem tudott jelentős hatást elérni.

Annak okairól, hogy azok a kezdeményezések, amelyeket civil szervezetek implementáltak, miért tudnak arányaiban sokkal kisebb eredményeket és kevésbé fenntartható módon elérni a későbbi fejezetekben részletesebben írunk.

2) Befogadás, integráció, részvétel és együttélés - közvetett előítéletcsökkentés

A második nagy csoportját az intervencióknak azon szervezetek munkája adta, amelyek az antiszemitizmust és a romaellenességet közvetett úton kívánják kezelni és csökkenteni. Ezek az kezdeményezések arra törekednek, hogy olyan helyzeteket, fórumokat és csatornákat teremtsenek, amelyek abban segítik a roma és/vagy zsidó közösségeket, hogy többségi társadalom egyenlő részévé válhassanak. Ennek formái és módszerei változatos képet mutatnak, ugyanakkor a végcél szinte mindig ugyanaz: a személyes találkozások optimális feltételeinek megteremtésén keresztül előítéletcsökkentés. Ahogyan az a meta-analízisből is kiderült, az optimális feltételek hiánya nem feltétlenül jelenti azt, hogy a kontaktus nem lehet hatékony előítéletcsökkentő eszköz, de bizonyos körülmények között a kontaktus inkább negatívan hat. Ezt erősítették meg azok a korábbi kutatási eredmények is, amelyek szerint a romaellenesség inkább azokban a régiókban jellemző, ahol magasabb a roma lakosság aránya és amelyek alapján a kontaktus gyakorisága és az előítéletesség között pozitív kapcsolatot mutat. Ugyanakkor a meta-analízisből az is kiderült, hogy a kontaktus a teljesen felszínes találkozást is jelentheti, mely során nincsenek meg az optimális feltételek. Ezek alapján a kutatások azt mutatják, hogy a romákkal való kontaktus általában gyakori és felszínes, amely könnyen vezethet az előítéletek felerősödéséhez.

Bár a kategóriába tartozó szervezetek többnyire úgy nyilatkoztak, hogy munkájuknak nem célja az előítéletcsökkentés, a fentiek alapján mégis elmondható, hogy végsősoron hozzájárulnak ahhoz. Az intervencióik ugyanis azt kívánják elérni, hogy a romák és zsidók, mint kisebbségi csoportok a társadalom, „nemzetkép” részévé válhassanak. Ennek megnyilvánulási formái eltérnek a zsidókkal és a romákkal foglalkozó intervenciók esetében.

Ami közös ezekben az intervenciókban, hogy elsődleges célcsoportjuk a romák és/vagy a zsidók. A többségi társadalom, mint célcsoport, csak közvetetten jelenik meg. Egyúttal az is közös jellemző, hogy a cél, különösen a romákat célzó intervenciók esetében, a többségi társadalom és a kisebbségek közötti kapcsolat ideális körülményeinek megteremtése. Ezek az intervenciók integrációs csatornákat teremtenek a kisebbségek számára és elősegítik a közös terek és élmények előbb külsőleg segített, majd később természetes megvalósulását, azaz az együttélés minőségének javítását.

A kategóriába tartozó zsidó szervezetek javarészt a pozitív zsidó identitásra fókuszálnak és azon keresztül próbálnak közösséget teremteni. Elmondásuk szerint a mai fiatal zsidóság már nem tartja identitásképzőnek a holokausztot, már nem csak az antiszemitizmussal szeretne foglalkozni, hanem zsidó identitáson keresztül közösséget teremteni. Ezeknek az intervencióknak közösségi tereket teremtenek, azokat működtetik, fesztiválokat, zenei és közéleti eseményeket valósítanak meg, valamint egyfajta szubkultúrát teremtenek. A fiatalabb zsidó közösségek intervenciói nem csupán a zsidó kisebbségnek kívánnak közösséget teremteni, hanem olyan intervenciókat hoznak létre, amelyek egyszerre több kisebbség szövetségét eredményezi.

A romákkal foglalkozó intervenciók a roma integrációt és befogadást célzó projektek. Az intervenciók során arra törekednek a megkérdezettek, hogy integrációs csatornákat, találkozási fórumokat hozzanak létre. Néhány intervenció estében az intézményesült diszkrimináció formáinak csökkentése is megjelent célként. Azonban a civil szervezetek méretnél fogva inkább a kisebb, helyi roma közösségekben való jelenlét a jellemző, ahol arra törekednek egy-egy intervenció során, hogy megszüntessék a roma közösségek segített státuszát, integrációs modellek alkalmazásával lehetővé tegyék a roma közösségek önállóságát és végsősoron befogadását a többségi társadalom szocializációs színtereibe, mint például a munkaerőpiac vagy az oktatás.

6.4.1. Intervenciók végrehajtásának kihívásai

A vizsgált intervenciók egyike sem mondható kihívásmentesnek, a megkérdezett szervezetek a következő nehézségeket nevezték meg, mikor munkájukról kérdeztük őket.

6.4.1.1. Szervezetek intézményi nehézségei

1) Rövidtávú projektek és hosszútávú társadalmi változások paradoxa

Az általunk vizsgált szervezetek legnagyobb százaléka civil szervezet, amely egy, maximum két éves projektek, azaz intervenciók keretében romaelleneségre és antiszemitizmusra adható társadalmi válaszokat próbál kidolgozni és átültetni a gyakorlatban. Intervencióik egyik lényegi eleme, hogy társadalmi folyamatokat céloznak, legyen az befogadás, integráció, megértés vagy elfogadás. Annak érdekében, hogy hosszútávú társadalmi változást érjenek el fontos, hogy ne csupán 1-2 éves projektek keretében tervezhessenek, hanem hosszútávú gondolkodást lehetővé tevő támogatási és szervezeti struktúrákban gondolkozhassanak. Bár generációkat átívelő folyamatokról van szó, de a jelenlegi projektalapú működés nem teszi azt lehetővé, hogy ezt a gyakorlatban is megvalósíthassák a szervezetek.

2) Projektalapú működésből fakadó fenntarthatóság és folyamatosság hiánya

A projektalapúság nem csupán azt gátolja meg, hogy hosszútávú, pozitív társadalmi attitűdbéli változások valósulhassanak meg, annak is gátat szab, hogy egy-egy intervenció kiteljesedhessen, még akkor is, ha eredményesnek bizonyul. „Elindul és leáll” – így jellemezte munkáját az egyik szervezet, mikor arról kérdeztünk, mi jelenti a legnagyobb problémát számukra. A jelenség veszélye abban van, hogy ha csak rövid ideig fut az intervenció, akkor adott esetben a pozitív hatások könnyen leértékelődnek, mert nem tud folytatódni a projekt és ezzel visszaveti a hitet és a reményt.

3) Hatásvizsgálat hiánya

A vizsgált intervenciók csupán elenyésző száma esetében mondható el az, hogy rendelkezésre áll az intervenció eredményeit vizsgáló alapos hatásvizsgálat. A szervezetek hatásvizsgálatok helyett inkább minőségbiztosítási szempontok mentén tudják elemezni intervencióikat, tehát arról szóló információik vannak, hogy a programok kivitelezése rendben zajlott-e, annak fogadtatása pozitív volt-e. A módszertanilag megalapozott és részletesen kidolgozott hatásvizsgálat hiányát leginkább azzal magyarázták, hogy projektalapú működésük, rövidtávú projektjeik, a támogatási struktúra, és pénzügyi helyzetük együttesen nem teszik lehetővé számukra ezek idő- és pénzigényes kivitelezését. Egyetlen esetben volt elmondható, hogy rendelkezésre állt alapos és átfogó hatásvizsgálat, amikor az intervenció állami keretek között valósult meg, állami költségvetésből.

6.4.1.2. Társadalmi és politikai környezetből fakadó nehézségek

1) Állami intézményrendszer zártsága és párbeszéd hiánya

Mikor az állammal való együttműködésről kérdeztük a szervezeteket, az állami intézményrendszerbe való bejutást nevezték meg, mint kihívás. Az intervencióik számára fontos lenne, hogy azok az állami ellátórendszer részévé válhassanak, főleg, ha sikeresnek bizonyulnak. Nem talákoztunk kutatásunk során olyan civil szervezet által implementált intervencióval, amelynek sikerült szélesebb körben, állami támogatással kiteljesednie. A szervezetek ezt az állami és civil szereplők közti szakmai párbeszéd teljes hiányával magyarázták.

2) Társadalmi szerkezet

A kutatási eredményekre vonatkozó részekben részletesen áttekintettük, hogy milyen társadalmi környezetben kell dolgozniuk a szervezeteknek, amelyre ők maguk nagy kihívásként és nehézségként tekintenek.

3) Politikai akarat hiánya

A szervezetek nagy százaléka nyilatkozott úgy, hogy bár mindig léteztek kormányzati törekvések arra, hogy állami szinten fellépjenek az antiszemitizmussal és a romaellenességgel szemben, azonban valóban hathatós beavatkozást eddig egy kormány sem vitt véghez. Az állami intézményrendszerbe való bejutást nevezték meg, mint kihívást a szervezetek.

7. Ajánlások

Ajánlásainkat az intervenciók értékelése során vizsgált szervezetek tapasztalatai és meglátásai alapján állítottuk össze és célcsoport szerint csoportosítottunk.

7.1. Általános ajánlások

1) Pozitív, befogadó nemzeti identitás hangsúlyozása

Kutatásunk egyik fontos megállapítása, hogy az olyan kulcscsoportok elutasítása, mint a romák vagy a zsidók, leginkább a magyar társadalom konzervatív konvencionálisához és biztonságra

törekvéséhez kapcsolódik, amely etnocentrikus elutasítást eredményez. Magyarországon nemzetközi és azon belül európai viszonylatban magas az idegenellenesség, a romaellenesség és az antiszemitizmus és az ország állampolgárai tartanak mindentől, ami kulturálisan eltérő. A roma és zsidó közösségek nemzeti identitás és nemzetkép részévé válása úgy valósulhatna meg, ha a nemzeti identitás kirekesztő jellegét háttérbe szorítva annak inkább az inkluzív, összekötő elemei és ereje kerülne előtérbe, akár utalva Magyarország „befogadó hagyományaira” Ennek elősegítésében meghatározó szerepe lenne az államnak, oktatásnak, civil társadalomnak, és a médiának.

2) Az érdemi kontaktus lehetőségeinek fejlesztése

Mind a meta-analízis, mind az intervenciók elemzése alapján arra jutottunk, hogy azok az intervenciók felelnek leginkább meg a hatékony előítéletcsökkentés feltételeinek, amelyeknek célja az, hogy a külcsoportokkal (romák, zsidók, vagy akár bármilyen más kisebbségi csoportok) történő kontaktus optimális feltételei megteremtődjenek³⁰. Ehhez szükséges az állami és nem állami szereplők együttműködése, mesterséges és természetes integrációs csatornák, illetve találkozási pontok megteremtése, amelyek később hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a nemzetképből kiszorult csoportok a nemzet és a többségi társadalom elfogadott, egyenlő részévé válhassanak. Ennek alapvető eszköze lehet az integrált oktatás is.

3) Az intervenciók hatásának mérésére alkalmas módszerek kidolgozása és alkalmazásának elősegítése

Az alapos hatásvizsgálat által az intervenciók pontos hatásai egyértelműbbé válnak, és az eredmények tükrében – erős legitimitációt és meggyőző erőt nyerhetnek a szakpolitikai szervek, a donorok és a társadalom szemében is. Ahhoz, hogy egy-egy intervenció akár országosan elérhető jó gyakorlattá váljon, fontos azok tudományos megalapozottsága.

Az intervenciók elemzése rámutatott arra, hogy bár a megvalósítószervezetek kivétel nélkül fontosnak tartják a módszertanilag megalapozott hatásvizsgálatot, de lehetőségeik e téren több okból korlátozottak. A támogató szervezetek kezdetben aktívabb szerepvállalása nagyban hozzájárulna ahhoz, hogy ezek a kihívások kiküszöbölhetővé váljanak.

- Egyrészt, a támogatási kiírásokban érdemes lenne pályázati kritériumoként kezelni a hatásvizsgálatok alkalmazását.
- A hatásvizsgálatra külső, független szereplőt kell bevonni.
- A támogatások kiíróinak figyelembe kellene venniük a hatásvizsgálatok anyagi, időbeli és szakmai igényeire és annak megfelelően alakítani a támogatások kiosztását.
- A sikeres hatásvizsgálat érdekében szorosabb együttműködést kell teremteni a civil szervezetek, az állami intézmények és a kutatóintézetek között, akik egyúttal a hatásvizsgálatok módszertanának a kidolgozásában is jelentős szerepet tölthetnek be.
- Az együttműködést koordináló szerepet vagy a támogatást osztó szerv, vagy egyéb kompetens intézmény tölthetné be. Fontos, hogy a hatásvizsgálat kultúrájának megteremtése ne járjon együtt a szervezetek munkájának fenyegetettség- érzetével. Amennyiben egy intervenció kevésbé bizonyul eredményesnek, akkor a támogató a sikertelenség okainak tükrében segítse a támogatottokkal együttműködve az intervenció újragondolását.
- A hatásvizsgálatok mellett legalább ilyen fontos a tudományosan megalapozott, bizonyítottan hatékony előítéletcsökkentő módszerek kiemelt támogatása, amelyek helyi adaptációi garantálják leginkább a valós és tartós változást.

---

³⁰ A szociálpszichológia egyik legelterjedtebb és leghatékonyabb előítéletcsökkentő módszere a pozitív személyes találkozásra építő kontaktushipotézis. A kontaktushipotézis azt mondja ki, hogy amennyiben optimálisak a feltételek – közös célok, együttműködés, egyenlő státusz és támogató intézményes normák – a kontaktus csökkenteni tudja az egész csoporttal szembeni előítéletességet (Allport, 1954)

7.2. Állami szereplők

1) Az államilag működtetett intézmények keretein belüli szegregáció (pl. oktatás) felszámolása

Kutatásunkból kiderül, hogy a romaellenességre negatívan hat a gyakori, de felszínes kontaktus a romák és a többségi társadalom között. Ugyanakkor, az intervenciók áttekintése során az is világossá vált, hogy a legtöbb, romaellenességgel foglalkozó szervezet azon dolgozik, hogy a romák és a többségi társadalom közti kontaktus körülményeinek optimális feltételeit megteremtsék. Ahhoz azonban, hogy az általunk vizsgált szervezetek munkája valóban hatásos lehessen és ne csupán partikuláris, alacsony elérésű intervenciók keretében javulhasson a romák és nem romák kapcsolata, fontos, hogy a legnagyobb államilag működtetett szocializációs platformok, mint például az oktatás, színterei lehessenek az optimális – személyes, rendszeres és az intézmények által támogatott –kontaktus megteremtésének, ahelyett, hogy a romák szegregálásával meggátolják azt.

A sikeres integrációs mintát mutató országok (köztük az Egyesült Államok) példája azt mutatja, hogy a beilleszkedés nem oldható meg a kisebbségi csoportok különálló nevelésével. Az integrált oktatás ugyanakkor önmagában spontán szegregációhoz vezethet, és csak abban az esetben lehet hatékony, ha a vegyes osztályokban a különböző etnikumú gyermekek közeledését speciális pedagógiai módszerekkel segítik elő a tanárok (ennek eszköze lehet például a közös feladatmegoldáson alapuló „mozaikmódszer”). Ez különleges tanterv és pszichológus szakemberek alkalmazását teszi szükségessé azon osztályokban, ahol magas a roma gyermekek aránya.

2) Civil szervezeteknek lehetőséget biztosítani az állami szereplőkkel történő szakmai párbeszédre

A vizsgált intervenciók egyik legnagyobb kihívása a jó gyakorlataik szélesebb társadalmi körben történő alkalmazásának megvalósítása. A kutatásunk során vizsgált intervenciók közül az egyik jó gyakorlat, amely előzetes és utólagos hatásvizsgálatok alapján eredményesnek tekinthető, egy civil kezdeményezés újragondolásaként bontakozott ki. Amíg a programot a civil szervezet keretein belül implementálták, hatása elenyésző volt. Amint egy állami költségvetés alá tartozó intézmény vette azt át, hatása megsokszorozódott és fenntartható gyakorlattá vált. Kutatásunk során csupán egy ilyen kivételes példával találkoztunk. Fontos, hogy azon civil szervezetek számára, amelyek bizonyíthatóan hatékony és eredményes előítéletcsökkentő munkát végeznek (közvetetten vagy közvetlenül), több és elérhetőbb lehetőség adódjon az állami szereplőkkel történő szakmai párbeszédre és végső soron jó gyakorlataik állami szintű átültetésére.

7.3. Civil szervezetek

1) Szakmai párbeszéd, együttműködés és meggyőző erő fejlesztése a civil szférán belül

A szervezetek közötti szakmai együttműködés, párbeszéd és információmegosztás erősítése lehetővé tenné, hogy egymás jó gyakorlatait és egyúttal hibáit szélesebb körben megismerhessék, szorosabb partneri kapcsolatokat alakíthassanak ki és munkájuk láthatóságát erősítsék. A partneri kapcsolatok kialakításánál a különböző szakmai háttérrel rendelkező civil szervezetek és kutatóintézetek együttműködése kiemelten fontos, mely során olyan hálózatok alakíthatók ki, amelyek a helyi sajátosságokra is érzékeny, hatékony intervenciók komplex feltételrendszerét tudják kialakítani. Mindezek fejlesztésével lehetővé válna a szervezetek és jó gyakorlatok meggyőző erejének növelése.

7.4. Támogatást osztó és felügyelő szervezetek és szervek (állami és nem állami egyaránt)

1) Szoros együttműködés a támogatások osztása során

A támogatók és a támogatottak közös céljának elérése érdekében érdemes a két szereplőnek szorosan együttműködni a tervezés és a kivitelezés minden szakaszában. Az intervenciók értékelése során kiderült, hogy eredményesebbé válhatna a támogatások felhasználása, ha a támogatók konzultatívabb folyamat keretében értékelnék a potenciális támogatott intervenciókat. Ezzel lehetőséget biztosítanának a támogatottaknak, hogy kifejtsék bővebben javaslataikat, illetve átgondolhassák a támogatókkal közösen ötleteiket.

2) Hosszútávú, generációkon átívelő intervenciók elősegítése

Annak érdekében, hogy a szervezetek által megvalósított, sikeresnek bizonyult intervenciók valóban fenntartható, valós attitűdváltozást érthessenek el, az egy-két éves projektciklusok újragondolására és meghosszabbítására lenne szükség. Az egy-két évnél hosszabb projektciklusból fakadó veszélyek kiküszöbölhetővé válnának, ha lehetőség adódna valódi hatásvizsgálatokra, a projekt ciklusok folytonos monitorozására és időközi felülvizsgálatra. A hosszabb projektciklusokból fakadó túlzott támogatási centralizáció veszélye pedig hálózatos formában bevont civil szervezetekből álló konzorciumok kialakításával válna kiküszöbölhetővé.

3) „Trial and error” mentalitás

A donoroknak fontos bátorítani és lehetővé tenni az új, innovatív projektek kifejlesztését. Ehhez nagyobb kockázat-toleranciára is szükség van, hiszen az új módszerek nem bizonyos, hogy rögtön beválnak. A hatásvizsgálat professzionális alkalmazásával azonban ezen kísérleti projekteknek a sikere nagyban fokozható, és a hosszú távú eredmények jóval valószínűbbek, mint a megszokott módszerek ismételtése.

7.5. Sajtó

1) A gyűlöletkeltő tartalmak és a félelemkeltés háttérbeszorítása

A gyűlölet- és félelemkeltő kommunikáció olyan társadalmi normákat alakít ki, amelyben a nyílt előítéletesség, a diszkrimináció vagy akár a fizikai erőszak is elfogadott viselkedéssé válik. Ez a konfliktusok szélsőséges mértékű eskalációjához vezet. A magyar társadalom idegenellenességének és faji előítéletességének kezelését és csökkentését segíti, ha a sajtó munkája során különös figyelmet szentel annak, hogy híradásai során kerülje a gyűlölet- és a félelemkeltést az idegenekkel és kisebbségekkel szemben.

Felhasznált irodalom

- Allport, G. W. (1954). *On the nature of prejudice*. Boston, MA: Addison-Wesley.
- Altemeyer, R. A. (1981). Right-wing authoritarianism. Winnipeg, Manitoba, Canada: University of Manitoba Press
- Bartlett, J., Birdwell, J., Krekó, P., Befield, J. és Győri, G. (2012) Populism in Europe: Hungary, Demos. Letölthető: https://www.demos.co.uk/files/Demos_Hungary_Book_web-1.pdf
- Bernát A, Juhász A, Krekó P and Molnár C (2013) 'The roots of radicalism and anti-Roma attitudes on the far right', in Kolosi T and Tóth I G (eds) Social Report 2012, TÁRKI: 355–376. http://www.tarki.hu/en/news/2013/items/20130305_bernata_juhasz_kreko_molnar.pdf
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T., & Rothstein, H. R. (2005). *Comprehensive meta analysis* (Version 2) [Computer Software]. Englewood, NJ: Biostat.
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T., & Rothstein, H. R. (2009). *Introduction to meta-analysis*. Chichester, UK: Wiley.
- Brubaker, R. (1996): *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the new Europe*, Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Dovidio, J. F., Glick, P. E., & Rudman, L. A. (2005). *On the nature of prejudice: Fifty years after Allport*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Duckitt J., & Sibley C. G. (2017). The dual process motivational model of prejudice. In C. G. Sibley & F.K. Barlow (eds.) *The Cambridge handbook of the psychology of prejudice*. (pp 188-221.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Duckitt, J. (2001). A dual-process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. *Advances in Experimental Social Psychology*, 33, 41-113.
- Enyedi Zsolt – Fábrián Zoltán – Sik Endre (2004) „Nőtték-e az előítéletek Magyarországon?": in: Társadalmi riport 2004, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Pp. 375–399.
- Enyedi, Z. (1996). Tekintélyelvűség és politikai-ideológiai tagolódás. *Századvég*, 2, 135-155.
- Faragó, L., & Kende A. (2017). Az elnyomás támogatása vagy az egyenlőség ellenzése? Az új szociális dominancia orientáció skála (SDO7) vizsgálata. *Alkalmazott Pszichológia*, 17, 115-135.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129, 339-375.
- Kemény, I., Lengyel, I., & Janky, B. G. (2004). *A magyarországi cigányság: 1971-2003*, Budapest: Gondolat.
- Kovács A. (2014) Zsidóellenes előítéletesség és az antiszemitizmus dinamikája a mai Magyarországon, Kolosi T. és Tóth I. Gy. (szerk). *Társadalmi riport*, 12, 486-508
- Kovács, A. (2002). *Zsidók és zsidóság a mai Magyarországon. Egy szociológiai kutatás eredményei*. Budapest: Szombat.
- Kteily, N., Bruneau, E., Waytz, A., & Cotterill, S. (2015). The ascent of man: theoretical and empirical evidence for blatant dehumanization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109, 901–931. <http://dx.doi.org/10.1037/pspp0000048>.
- Lipsey, M. W., & Wilson, D. B. (2001). *Practical meta-analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Ljujic, V., Vedder, P., Dekker, H., & van Geel, M. (2012). Romaphobia: A unique phenomenon?. *Romani Studies*, 22, 141-152.
- McConahay, J. B. (1986). Modern racism, ambivalence, and the Modern Racism Scale. In J. F. Dovidio & S. L. Gaertner (Eds.), *Prejudice, discrimination, and racism* (pp. 91-125). San Diego, CA: Academic Press.
- Pehrson, S., Brown, R. and Zagefka, H. (2009). When does national identification lead to the rejection of immigrants? Cross-sectional and longitudinal evidence for the role of essentialist in-group definitions. *British Journal of Social Psychology*, 48, 61–76.

- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology, 90*, 751-783.
- Pettigrew, T. F., Wagner, U., & Christ, O. (2010). Population ratios and prejudice: Modelling both contact and threat effects. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 36*, 635-650.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., & Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology, 67*, 741-763.
- Raudenbush, S. W. (2009). In H. Cooper, L. V. Hedges, & J. C. Valentine (Eds.), *The handbook of research synthesis and meta-analysis* (2nd ed.). New York, NY: Russell Sage Foundation.
- Roccas, S., Klar, Y., & Liviatan, I. (2006). The paradox of group-based guilt: Modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violations. *Journal of Personality and Social Psychology, 91*, 698-711.
- Rosenthal, R. (1979). The "file drawer problem" and tolerance for null results. *Psychological Bulletin, 86*(3), 638-641. doi:10.1037//0033-2909.86.3.638
- Stephan, W. G., and Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In S. Oskamp, (Ed.) *Reducing Prejudice and Discrimination*, (pp. 23-45.) Erlbaum, Mahwah, NJ
- Szabó, Z., & László, J. (2014). A nemzettel való azonosulás magyar kérdőíve. *Magyar Pszichológiai Szemle, 69*, 293-318.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). "The social identity theory of intergroup behaviour". In S. Worchel & W. G. Austin. *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago, IL: Nelson-Hall. pp. 7-24.
- Todosijevic, B., & Enyedi, Z. (2002). Authoritarianism vs. cultural pressure anti-Gypsy prejudice in Hungary. *Journal of Russian & East European Psychology, 40*, 31-54.
- Tropp, L. R., & Pettigrew, T. F. (2005). Differential relationships between intergroup contact and affective and cognitive dimensions of prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin, 31*, 1145-1158.
- Varadi L. (2014) Youth trapped in Prejudice. Hungarian Adolescents Attitudes towards the Roma. Springer VS.
- Vollhardt, J. R., & Bilali, R. (2015). The role of inclusive and exclusive victim consciousness in predicting intergroup attitudes: Findings from Rwanda, Burundi, and DRC. *Political Psychology, 36*, 489-506.
- Zick, A., Wolf, C., Küpper, B., Davidov, E., Schmidt, P., & Heitmeyer, W. (2008). The syndrome of group-focused enmity: The interrelation of prejudices tested with multiple cross-sectional and panel data. *Journal of Social Issues, 64*, 363-383.

A meta-analízisben használt tanulmányok

- Kende, A., Tropp, L., & Lantos, N. A. (2017). Testing a contact intervention based on intergroup friendship between Roma and non-Roma Hungarians: reducing bias through institutional support in a non-supportive societal context. *Journal of Applied Social Psychology, 47*(1), 47-55.
- A képviselőjelöltek és a megválasztott képviselők politikai véleménye és kampánymódszerei, 2010
- Benes Andrea (2012) Pedagógusok roma tanulókkal szembeni attitűdjei. ELTE. Szakdolgozat.
- Csepeli Gy., Murányi I., Prazsák G. (2013) Konfliktusmonitor. Adatbázis.
- Csepeli Gy., Murányi I., Prazsák G. (2010) Konfliktusmonitor. Adatbázis.
- Csepeli Gy., Murányi I., Prazsák G. (2010) Civil környezetvédők. Adatbázis.
- Csepeli Gy., Murányi I., Prazsák G. (2010) Nemzeti radikálisok. Adatbázis.
- European Social Survey Round7 (2014) Hungary
- European Values Study (2008) Hungarian
- EVZ adatbázis (2017)

- Gregor A. (2005) MENNI VAGY NEM MENNI? Módosítja-e a romákkal kapcsolatos attitűd és az eljövetelel szándék, valamint ezeknek a kapcsolata a deliberáció eredményeinek interpretálását?. Magyar Agóra.
- Hann E. & Róna D. (2015) Antiszemita előítéletesség a mai magyar társadalomban. Kutatási jelentés. Tett és Védelem Alapítvány, Medián.
- Hann E. & Róna D. (2016) Antiszemita előítéletesség a mai magyar társadalomban. Kutatási jelentés. Tett és Védelem Alapítvány, Medián.
- Hann E. & Róna D. (2017) Antiszemita előítéletesség a mai magyar társadalomban. Kutatási jelentés. Tett és Védelem Alapítvány, Medián.
- Hirschberger, G., Kende, A., & Weinstein, S. (2016). Defensive representations of an uncomfortable history: the case of Hungary and the Holocaust. *International Journal of Intercultural Relations*, 55, 32-43.
- Kende A. (2016) Muszlimellenesség kutatás hallgatói mintán. Nem publikált, adatbázis.
- Kende A. (2017) Muszlimellenesség kutatás hallgatói mintán. Nem publikált, adatbázis.
- Kende, A., Hadarics, M., & Láštícová, B. (2017). Anti-Roma attitudes as expressions of dominant social norms in Eastern Europe. *International Journal of Intercultural Relations*, 60, 12-27.
- Kende, A., Tropp, L., & Lantos, N. A. (2017). Testing a contact intervention based on intergroup friendship between Roma and non-Roma Hungarians: reducing bias through institutional support in a non-supportive societal context. *Journal of Applied Social Psychology*, 47(1), 47-55.
- Keresztes-Takács O. (2017) Szociálpszichológiai kutatás. Doktori kutatás, nem publikált adatbázis.
- Keresztes-Takács O. (2017) Örökbefogadással kapcsolatos társadalmi vélekedések Romaellenesség adatgyűjtés. Nem publikált, adatbázis.
- Keresztes-Takács, O., Lendvai, L., & Kende, A. (2016). Romaellenes előítéletek Magyarországon: Politikai orientációtól, nemzeti identitástól és demográfiai változóktól független nyílt elutasítás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71(4), 609-627.
- Lantos A. N., Baráth Á., Nyúl B., Kende A. (2016) Csoportfolyamatok hatása a csoportközi viszonyokra. Doktori kutatás, nem publikált adatbázis.
- Lendvai L., Keresztes-Takács O., Nguyen Luu L. A. (2016) Szociálpedagógia szakos hallgatók romákkal kapcsolatos attitűdje. In: Cserti Csapó T. (szerk.) Horizontok és dialógusok 2016: V. Romológus konferencia: Tanulmánykötet.
- Nagy, P. T. (2015). Az egyetemisták, a szüleik és a zsidó-nem zsidó vegyesházasság. *Iskolakultúra*, 25(3-4), 47-55.
- Orosz, G., Bánki, E., Bóthe, B., Tóth-Király, I., & Tropp, L. R. (2016). Don't judge a living book by its cover: effectiveness of the living library intervention in reducing prejudice toward Roma and LGBT people. *Journal of Applied Social Psychology*, 46(9), 510-517.
- Political Capital (2015) Developing innovative methods for comparative researches on violent radicalization among the youth to help prevention. Politikai erőszak adatbázis. (PC adatbázis)
- Political Capital (2017) Resistance to anti-Gypsyism in Hungary, Italy, Romania and Spain.
- Special Eurobarometer 296: Discrimination in the European Union: Perceptions, Experiences and Attitudes
- Special Eurobarometer 437: Discrimination in the EU in 2015
- Stomfai G. I. (2016) A vallásosság és az előítéletesség kapcsolata. KRE. Szociálpszichológia műhelymunka.
- Szamosi J. (2016) Szociálpszichológia műhelymunka. KRE
- TÁRKI Omnibusz 2008/05. Társadalompolitikai attitűdök Magyarországon a felnőtt lakosság körében
- TÁRKI Omnibusz 2008/06. Társadalompolitikai attitűdök Magyarországon a felnőtt lakosság körében

- TÁRKI Omnibusz 2008/07. Társadalompolitikai attitűdök Magyarországon a felnőtt lakosság körében
- TÁRKI Omnibusz 2008/12. Társadalompolitikai attitűdök Magyarországon a felnőtt lakosság körében- ISSP 2008.
- TÁRKI Omnibusz 2011/04. Társadalompolitikai attitűdök Magyarországon a felnőtt lakosság körében.
- TÁRKI Omnibusz 2011/05. Társadalompolitikai attitűdök Magyarországon a felnőtt lakosság körében
- TÁRKI Omnibusz 2011/06. Társadalompolitikai attitűdök Magyarországon a felnőtt lakosság körében
- TÁRKI Omnibusz 2011/06. Társadalompolitikai attitűdök Magyarországon a felnőtt lakosság körében
- TÁRKI Omnibusz 2013/01. Társadalompolitikai attitűdök Magyarországon a felnőtt lakosság körében
- TÁRKI Omnibusz 2013/01. Társadalompolitikai attitűdök Magyarországon a felnőtt lakosság körében
- TÁRKI Politikai törésvonalak Magyarországon I., 2013
- World Values Survey 2005-2010HU

Melléklet – A mérőeszközök csoportosítása

	Romaellenesség	Antiszemitizmus
Átfogó attitűd	Romaellenesség, ATRS/ARAS Roma-index, Csoporttal szembeni politikai erőszak elfogadhatósága, modern rasszizmus, Romákkal kapcsolatos attitűd, Sztereotípiák	Kognitív antiszemitizmus, Antiszemitizmus, Zsidó index, Zsidókkal szembeni attitűd
Érzelmi elutasítás	Rokonszenvmérő, Explicit előítéletesség	Rokonszenvmérő
Diszkrimináció	Társadalmi távolság, Romákkal kapcsolatos politikai törekvések támogatása, Befogadásra való hajlandóság	Társadalmi távolság, Zsidókkal kapcsolatos politikai törekvések támogatása, Befogadásra való hajlandóság